

Studije

Izvorni članak UDK 141.12: 165.12
Primljeno 17. 01. 2008.

Marina Biti

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Trg Ivana Klobučarića 1, HR-51000 Rijeka
mbiti@ffri.hr

Virtualnost i materijalnost – sprega ili dihotomija?

Od svijesti prema savjesti kroz prizmu odnosa ‘subjekt-objekt-medij’

Sažetak

Izravni interes ove studije tiče se uvriježene opozicije između virtualnosti i materijalnosti kao razlikovno označenih pojmova u jeziku. Raspravlja se o virtualnosti odnosno materijalnosti jezičnoga medija i njegove podatnosti daljnjim remedijacijskim preobrazbama, o oblicima i modusima tekstualizacije virtualnog i materijalnog, a u tome kontekstu – oprijmerenu kroz različite vidove jezične uporabe (od njezinih svakodnevnogovornih do literarnih vidova) – i o suodnosima virtualnog i materijalnog u kontekstu čovjekova spoznajnog funkcioniranja. Pritom se propituju modusi i razine združivanja i/ili razdruživanja subjekta, objekta i medija, da bi se uputilo na fenomene predmedijacije (tijelo), medijacije (jezik) i remedijacije (unos drugih medija u inicijalno odabrani medij) koji se u svojoj ilustriranoj raznolikosti svode na uvijek iste sastavnice – materijalne i virtualne – povezane sa samim činom spoznavanja, razvidne i u proizvodima ljudske spoznaje.

Ključne riječi

virtualnost, materijalnost, dihotomija, binarna opozicija, posredovana / metaforička opreka, isticanje i skrivanje, tijelo, medij, predmedijacija, medijacija, remedijacija

1. Identitet i razlika u krajoliku uma

Jezik svoju razgovjetnost izgrađuje intervenirajući u povezanost pojmovnoga krajolika kojim čovjek mentalno obuhvaća svijet ne bi li tu povezanost podvrgao segmentaciji u skladu sa svojim spoznajnim potrebama i artikulacijskim mogućnostima. Kada pribjegavam riječima da bismo dosegнули pojmove, suočavam se s nasljedovanim repertoarom istosti, odnosno razlika, semantičkih bliskosti ili udaljenosti u koje su upisane društveno usuglašene definicije i ranija viđenja koja mapiraju srodnosti ili nesrodnosti među pojavama na koje referiramo. Verbalno razgraničavanje tiče se identifikacije razlika putem kojih se stvarnost razlistava na pojmovne sastavnice, no tiče se i utvrđivanja istosti koje konstituiraju stvarnosne entitete, pa tako i strukturu pridruženih im pojmova. Sam pojam identiteta istovremno označava svojstvo istosti koje objedinjuje različite entitete u kakvu relativno homogenu cjelinu (npr. pojmom socijaldemokrata vrši se identifikacija pripadnika skupine ujedinjene zajedničkim političkim opredjeljenjem/svjetonazorom), kao i razlikovna

svojstva koja se mogu ticati potrebe međusobnog razlikovanja entiteta koji sačinjavaju dotični pojam (može se odnositi na razlike među pripadnicima homogene skupine koje ne ugrožavaju njezino temeljno identifikacijsko svojstvo), ili pak razlikovnih svojstava samog identiteta u odnosu na druge moguće identitete (npr. socijaldemokrati nasuprot radikalima). Verbalno označavanje pojmova aktualizira dakle razlika, odnosno istosti, stvarne ili prividno stvarne, upisane u jezik ili jezikom nametnute, koje dijelom mogu inkorporirati i kriterije razlikovanja odnosno poistovjećivanja povezane s uvjerenjima, opredjeljenjima, ukusima, znanjem, tradicijom i kulturom jezične zajednice. Validno je pritom upitati se: jesu li verbalne i pojmovne dihotomije zadane jezikom, umom ili stvarnošću; jesu li one uistinu jezične; pripadaju li tijelu kao obitavalištu ljudske spoznaje, ili se nameću umu i jeziku kroz društveno proizvedene sustave razlikovanja¹ povezane s normama života u zajednici i iz njih izvedenih vrijednosti lijepog, dobrog, potrebnog, naprednog, pravednog – naspram ideja ružnog, lošeg, nepotrebnog, nazadnog, nepravednog itd?

U strukturalističkoj vizuri, pitanja se poistovjećivanja i razlikovanja poimaju kao strogo jezična pitanja. Strukturalistički pogled na jezik kao na mrežu relacija počiva upravo na podrazumijevanoj prisutnosti opozitnog pojma: da bi se jezični znakovi mogli kombinirati, udruživati i razdruživati, oni moraju biti različiti. Ono što znak čini znakom jest njegova distinktivnost spram drugoga znaka. Jezik, smatraju teoretičari strukturalizma, mapira razlike na sintagmatskoj i na paradigmatškoj osi, odnosno na osi kombinacije na kojoj se uspostavljaju sheme, i na osi selekcije na kojoj se uspostavljaju tropi, tvoreći binarne opozicije. U takvu poimanju, jezik se – pa i onaj poetski – svodi na uzorke, na suodnose prisutnih i odsutnih svojstava koja markiraju identitarne granice riječi. Pojam binarne opozicije tu je od velike važnosti, budući da samo postojanje suprotnosti u funkciji dozivanja odsutnih pojmova dostaje za funkcioniranje sustava. Jezični se izbor tiče uključivanja riječi u kakvu shemu i po svojoj je naravi kombinatorički, no to je i čin istovremena isključivanja opozitnih pojmova gdje se isključena riječ tropično odnosi spram one uključene otvarajući pogled u dubinsku strukturu jezika, onu koja pohranjuje odnose koji tvore strukturu jezičnoga sustava nerazvidnu s površinske razine pojedinačnog iskaza. Odsutna svojstva tako dozivaju riječi koje su iz iskaza istisnute, pa se na virtualnoj platformi uvijek prisutne relacije sa značenjima *in absentia* iščitava kombinatorička i selekcijska neiscrpnost jezika, a s njome i nepregledni označiteljski potencijal jezičnoga fenomena.

Iz strukturalističkoga tumačenja jezika kao strogo shematizirana sustava svediva na relacije među kategorijama i među pojedinačnim riječima iz kojih poniču i njihova značenja, nastale su i predodžbe o samodostatnosti jezičnoga medija, o njegovoj sposobnosti da u sebe upisuje informacije nezavisno od utjecaja govornih subjekata, da ih unutar sebe i putem sebe uspostavlja i prenosi. Strukturalistička tumačenja jezika doprinijela su stavovima o jeziku kao o nezavisnu mediju, apstraktnu i razdruženu od svijeta, koji enkodira značenja u vlastitu, predpostojeću mrežu razlikovnih relacija, te ih unutar sebe i putem sebe uokviruje i sučeljava. Pojedinačna i subjektivna uporaba jezika pripada govoru, dok se sam jezik, kao zaliha znakova i potencijalnih njihovih relacija, poima kao nadindividualan i objektivan.

Na stranu u ovome trenutku diskusiju o validnosti, ili o dometu teorije o binarnoj opozicionalnosti pojmova koja je otvorila put dekonstrukcionističkoj kritici² i postmodernističkoj reaktualizaciji freudovskoga pitanja »narcisoidnosti minornih razlika«; zapitajmo se radije vlada li jezik uistinu, ili u kojoj mjeri, značenjima; je li on, ili u kojoj je mjeri, nezavisan sustav koji funkcio-

nira unutar sebe i po sebi? Ili, preformulirajmo pitanje: je li jezik virtualan ili materijalan, i kako se njegova virtualnost i/ili materijalnost odražava/ju na proces oblikovanja značenja? Diskusija koju otvaramo uvodi perspektive različitih disciplina, napose kognitivne znanosti, spram problema jezika, uma i stvarnosti, što će nas i samo po sebi vratiti pitanjima dihotomnosti i problematizaciji predpostojeh definicija, antonimija, sinonimija i značenjskih okvira uopće, kao i pitanju razlika i načina na koje se one u jeziku uspostavljaju, održavaju i/ili poništavaju. Sve nas to ima dovesti do izravnih interesa ove diskusije koji se tiču uvriježene opozicije između virtualnosti i materijalnosti kao razlikovno označenih pojmova u jeziku proizišlih iz načina na koje, kao bića svijesti i savjesti koja iznalaze jezična uporišta za izgradnju svog svijeta i identiteta, te pojmove definiramo; koji se tiču virtualnosti odnosno materijalnosti jezičnoga medija i njegove podatnosti daljnjim remedijacijskim preobrazbama; zatim oblika i modusa tekstualizacije virtualnog i materijalnog, i na koncu: evolucijskih pitanja svijesti, tj. suodnosa virtualnog i materijalnog u kontekstu čovjekova spoznajnoga razvoja.

2. Inventari znanja kao radna memorija

Krenimo praktično, od definicija. Definicijom općega rječnika, virtualan je onaj »koji postoji samo kao mogućnost«, virtualnost je »svojstvo onog što je virtualno«;³ materijalan je »koji se sastoji od materije, koji je materija«, dok je materija – u svome primarnome značenju⁴ – »ono što čini sastav fizičkog tijela; tvar«. Čini se da pojam virtualnosti već i na razini polazišnoga definiranja unosi stanoviti abune, jer nešto što postoji *samo* kao mogućnost nije podudarno s ponuđenom definicijom pojma mogućnosti kao »mogućeg, izvodljivog rješenja, mogućeg izlaza, prilike koja se pruža«, odnosno »izgleda da se što ostvari; vjerojatnosti.«⁵ Pojam se mogućnosti dovodi u vezu s ostvarivošću, dok pojam virtualnog prebiva isključivo u hipotetskome prostoru, lišen aspekata ostvarivosti, vjerojatnosti ili izglednosti da ikada zađe u sferu stvarnoga. No zašto autor rječnika u svojoj definiciji virtualnog ipak poseže za pojmom mogućnosti, a ne nemogućnosti, iako tome pojmu odriče

1

Iako je težište ove diskusije na propitivanju razlika s aspekta njihove kognitivističke motiviranosti, prateća nit upućuje na ideološku pozadinu toga procesa: *Jezik nas navodi na to da konstruirane stvari prihvaćamo kao prirodne, i upravo su zbog toga lingvističke razlike ideološke, no ako je tako, onda ideologija postaje jednostavno još jedan uvjet koji valja pridodati pojavama iz kojih jednostavno ne možemo iskoračiti.* (Currie, 2004: 5)

2

Nesvodivost riječi na jednostavne binarne odnose jedna je od važnijih preokupacija post-strukturalističke kritike koja se, umjesto na opoziciju, usredotočuje na samu granicu među pojmovima kao na zonu njihova međusobnog približavanja. Usmjeravajući se ponajprije pisanome jeziku Derrida dekonstruira i opoziciju između jezika i pisma, s gledištem da tekst kao takav proizvodi protuznačenja vlastitim proklamiranim značenjima, odnosno da podriiva vlastite tvrdnje. U dekonstruiran

kontekst on uvodi pojam *différance* kojim preoznačuje pojam razlike (franc. *différence*) i upućuje na uvišestručenu ovisnost riječi o odsutnim pojmovima – ne samo u spacijalnim okvirima ispisana konteksta već i u temporalnome okviru prethodnih i budućih iskaza. (Derrida, 1978)

3

Anić, V. (1996: 1163).

4

Isključujemo, zbog evidentne neaplikabilnosti, značenje na koje se pod natuknicom »materija« upozorava pod drugim navodom: »ono čime se bavi neko pisano djelo, predmet za obradu«. Ibid., str. 454.

5

Isključujemo, kao i u prethodnom slučaju, drugo značenje kojim se mogućnost definira i kao »urođena ili stečena sposobnost za što«. Ibid., str. 477–478.

osnovnu premisu mogućeg – ostvarivost? Je li ‘moguće ali neostvarivo’ drukčije od mogućeg kao ostvarivog i drukčije od nemogućeg i neostvarivog? Odgovor, očigledno, ne leži u rječniku, koji nas tek može uputiti dalje, na pitanje stvarnosti – »zbilje«, »zbiljnosti«, »realnosti«, odnosno »ukupnosti onoga što je stvarno, svojstva onoga što materijalno postoji«,⁶ što nas pak iznova vraća početku – pojmu materijalnog. Prebirući stranicama rječnika, možemo tako steći dojam da se krećemo u zatvorenim krugovima, iako rječnik trasira svoje putanje logikom sinonimije i antonimije koje bi imale jasno grupirati istosti i povući granice zacrtane »predpostojećim« jezičnim razlikama.

Rječnik teži razlučivanju značenja riječi na razini najprimjerenijoj ideji jezika kao apstraktnoga sustava, ne zalazeći u »subjektivne« značenjske nijanse povezane sa specifičnim uporabnim aspektima. No već i na toj, najopćenitijoj razini, opozicijska logika »propušta« pred zahtjevom njezine provedbe. Ako virtualno postoji *samo* kao moguće, ali ne i kao moguće, to presuponira ipak nekakvu *mogućnost* – mogućnost postojanja neke stvarnosti u kojoj ne obitava »ukupnost onoga što je stvarno«, već ukupnost onoga što je moguće i što se kao moguće, tj. ostvarivo u toj stvarnosti uistinu i ostvaruje, iako to zacijelo ne bi bila ona ista stvarnost obilježena svojstvima, ili makar ne svim svojstvima »onoga što materijalno postoji« – ona na koju rječnik upućuje kao na jedinu moguću, predstojeću, riječju ‘stvarnost’ denotiranu stvarnost. Znači li to da nam u jeziku nedostaje riječ kojom bismo označili kakvu drukčiju stvarnost, ne samo onu tvarnu, ili pak sama riječ ‘stvarnost’ iziskuje diferenciranije tumačenje? Ako je materijalno oznaka stvarnoga, i ako je istovremeno zamislivo da virtualno pripada nekoj drugoj stvarnosti, kako se to odražava na održivost opozicije ‘virtualno:materijalno’, ili, ako hoćemo izvoditi dalje, ‘nestvarno: stvarno’, ‘subjektivno:objektivno’, ‘lažno:istinito’? Ma koliko ne dvojili o antonimičnosti ovih pojmova zatečenim u pozicijama neposredna sraza, i najsažetije objasnidbene konstrukcije uvlače njihova značenja u tekstualne relacije koje u discipliniran rječnički diskurs »pronevjeravaju« neizbježnu situacijsku logiku i ruše njihove razlikovne brane. Da bismo razlikovali istinito od lažnoga, da bismo uzmogli bezuvjetno sučeljavati istinito stvarnome a lažno patvorenome, morali bismo ponajprije imati bezuvjetan pristup stvarnome – mimo vlastitih tijela i osjetila koja nam posreduju naše vizije stvarnosti. Ako je pak nemoguće iskoračiti iz tih vizija, znači li to da su naše istine već i same po sebi patvorene, da granicu između istine i laži ipak nije moguće povući? Koliko je objektivnog u čemu subjektivnom i je li objektivno tek objektiviran iskaz našeg tjelesnog subjektiviteta? Je li stvarnost stvarna i tvarna, ili je možemo tumačiti i kao imaginativni produkt čovjekova djelovanja; je li nam dohvatna ta tvarna stvarnost, nezaposjednuta nestvarnim, i je li to ona ista na koju referiramo služeći se riječju ‘stvarnost’? Jesu li virtualne pojave uistinu nematerijalne; jesu li materijalne pojave lišene dimenzije virtualnog; tiču li se one stvarnosti koja nam u svojoj netaknutoj materijalnosti ostaje nedokučivom, ili se možda tiču ljudske vizije ljudski življene stvarnosti, bremenite značenjima? Je li – u ljudskome svijetu – sve što je materijalno zaposjednuto virtualnim i ne poniče li virtualno upravo iz materijalnog? Nije li svako značenje koje pripisujemo predmetima – vizija toga predmeta, a ne sam predmet, i nije li svaka vizija po svojoj intrinzičnoj naravi virtualna? Možemo li uopće, kao ljudska bića, živjeti u svijetu lišenu virtualnosti, u svijetu bez značenja i svijetu bez čovjeka, nije li ideja takva svijeta metaforički konstrukt, zbiljski nedohvatan? I ne bi li taj svijet – koji doista možemo samo zamišljati – bio i virtualniji od ovoga svijeta u kojem živimo, koji smo zaposjeli svojim ljudskim subjektivitetom, no koji ipak gledamo, opipavamo, slušamo, njušimo i kušamo svojim varljivim ljudskim osjetilima?

Otvorili smo prostor semantičkih dilema s punom sviješću o tome da ni od jednoga rječnika ne možemo očekivati da ih i razriješi – iako ih, evidentno je, može potaknuti. Valja imati na umu da rječnik *nije* jezik, kao što ni gramatike ni razni jezični priručnici *nisu* jezik. Sve su to tek reprezentacije jezika, ili reprezentacije čijih ideja jezika povezane s težnjom za oprizorenjem fenomena koji nad njima buja i otima se urednosti marljivih lingvističkih opisa. Poistovjećivanje rječničke definicije sa značenjem riječi jednako je validno koliko i poistovjećivanje bilo kojega indeksičkog znaka s predmetom s kojim uspostavlja referencijalnu relaciju. Poslužimo se analogijom: iz nečije sjene možemo nazrijeti ljudsku figuru, no sjena je ipak, i to u svakome smislu, daleko manje od ljudske figure, a pogotovo daleko manje od čovjeka. Sjena je kao znak tek indikacija čovjeka kao predmeta, no ona ne može dozvati njegova konkretna svojstva; ona je njegov reduciran i uopćen refleks koji može biti čak i varljive naravi (podsjetimo se na projekcije igara ruku i njihova premetanja u siluete različitih životinja, pokretnih sjena na bijelome platnu). Tako i rječnička definicija nudi tek konture značenja izvedene iz ugla iz kojega im autor, posredstvom riječi, pristupa. Definicije su – poput sjena – indikatori značenja, a ne značenja sama. Služeći se jezikom (riječima) kako bi objasnile pojave u jeziku (riječi), one srastaju uz plohu kroz koju su i same značenjski prelomljene, podastirući se svijesti koja ih zaprima i interpretira sučeljujući ih svojim predodžbama o značenju njihovih pojedinih sastavnica. Združujući se i razdružujući sa svim jezicima kulture putem kojih čovjek ostavlja za sobom tragove svojeg mislećeg bivanja, značenja sastavljaju definicija stavljaju u položaj jezičnih forenzičara koji isljeđuju rješenja na svim poprištima dostupnim njihovu jezičnu alatu, da bi iz izvedenih zaključaka uz mogli konstruirati jezične makete – odgovore napućene novim pitanjima.

No, bez obzira na to, nesumnjiv je šarm definicija u društvenoj zbilji, o čemu svjedoči svagda prisutna volja da ih se citira i nudi kao odgovore na sva pristižuća pitanja, pa i bez obzira na evidentne diskrepancije između složenosti problema koji se aktualiziraju i reduktivnosti ponuđenih gotovih odgovora. Iz takva bi se stanja moglo iščitati da znanje leži u definicijama, a ne u pitanjima, a pogotovo ne u ishodu novih i nigdje još zapisanih odgovora. Postulativna performativnost formulaičkih iskaza inkorporira samu ideju znanja, a ta ideja dobiva na težini kada se znanje objedini u korpus i plasira u institucionaliziranoj formi rječnika, enciklopedije ili udžbenika. Kada okupimo sve što znamo i tome pridjenemo kulturni autoritet društveno priznata izvora znanja, ne čini nam se samo da znamo mnogo, već nam se čini i da odgovore imamo, da oni leže pohranjeni u knjigama, u definicijama koje u njima možemo pronaći i na koje se u svakome trenutku možemo pozvati. Ono što tu obmanjuje nije knjiga sama, već autoritet koji se knjizi pridružuje uz zamagljivanje same prirode definiranja i njezine povezanosti s trenutnom radnom memorijom društva koje može napredovati samo ako se tom memorijom služi da bi iz nje polučivalo uvijek nova pitanja.

Knjige doista sadrže znanje, no iza njih stoji i nešto što u društvenoj raspodjeli dobara, materijalnih i duhovnih, ponekad kotira daleko više od znanja samog: autoritet institucija i sustav privilegija koji ne povlašćuje toliko one koji znaju, koliko sebe kao »imatelje znanja« i »imatelje odgovora«. Ustroj, po vlastitoj interesnoj nužnosti, teži konzerviranju povijesnoga trenutka koji je u rukama njegovih trenutnih nositelja, pa tako teži i zamrzavanju sveko-

likih parametara koji pogoduju njegovu samoodržanju.⁷ Autopetrifikacijska tendencija svih pogona moći uključuje i odnos spram trenutnih pozicija društvenoga znanja: perpetuiranje definicija, a ne postavljanje pitanja, u interesu je društveno povlaštenih skupina. Popratne su pojave takva pristupa apoteoza znanja, proizvodnja kultova i institucionalna asimilacija znanstvenih autoriteta u funkciji prikrivanja tendencija recikliranja svega već poznatog i spoznatog uz podizanje postojećih definicija na pijedestal dosegnutih istina. Postulativnost definicija pogoduje autopostulativnosti sustava i njegovoj potrebi da značenja zamijeni maketama, formulama i reduktivnim skicama, da osujeti daljnji prodor pitanja, da se obrani od poziva na promjenu.

No rječnici, enciklopedije, baze podataka i udžbenici ipak nisu sačinjeni da nas obmanjuju, bez obzira na sindrom njihove interesne instrumentalizacije koji im nemalim dijelom priskrbljuje kulturni status u svim uređenim društvima. Prva svrha inventarizacije znanja zacijelo nije ona konzervacijska, također legitimna, već ona progresijska,⁸ a po svojoj naravi otvorena (podložna kontinuiranim dopunama) i tranzicijska (uvijek privremena, podložna reorganizaciji). Opredmećivanje stečenih uvida kroz knjige, kataloge i baze podataka tek dijelom može biti i spomenička djelatnost usmjerena veličanju prošlosti ljudske spoznaje, no u svojoj je primarnoj intenciji povezana s potrebom uspostavljanja platforme za iščitavanje svega još uvijek nepoznatog – da bismo iz temelja dosadašnjih uvida uzmogli formirati buduće spoznaje, o svijetu i o sebi.

Okupljanje znanja i njegova inventarizacija nije tek puki kompilacijski posao: kompilirana građa podliježe izboru, analizi i sintezi kako bi se rasuti uvidi s različitih poprišta objedinili u jedinstven i što kompaktniji korpus, u nešto što bismo mogli nazvati svijetom znanja. Postojanje takva svijeta promiče svijest o znanju i o potrebi učenja, a s njime i izgradnju čovjekova autobiografskoga odnosno autoreferencijalna identiteta, njegova uvida u vlastiti razvoj i trenutno stanje, motiviran autentično ljudskom potrebom daljnjega samorazvijanja. Takvo organizirano, povijesno znanje prestaje biti zbirom slučajnih i neorganiziranih uvida, pronađenih ili možda zagubljenih u prostoru i u vremenu. Izgradnja autoreferencijalne svijesti i njezina kontinuirana preizgradnja tiču se čovjekova progresivna odmicanja od precivilizacijskog odnosno ranocivilizacijskog stupnja razvoja označena singularnošću svjesnoga uma i zbirom neorganiziranih, nasumično prikupljenih iskustava uvjetovanih instinktima očuvanja tjelesnog integriteta i samog preživljavanja, no podjednako se tiču i čovjekove stalne usmjerenosti uvijek višim spoznajnim ciljevima.

Znanje okupira svoj prostor u kulturi, podjednako kao što i u ljudskoj svijesti ono tvori svoj relativno zaseban svijet. Taj je svijet zaslužan za svijest samu, za njezinu sposobnost funkcioniranja u imanentno ljudskome vidu koji počiva na sposobnosti obuhvatna uvida u entitete i događaje, njihove pretvorbe u objekte i u klase objekata podložne selektivnu zazivanju i povezivanju te generiranju značenja primjenjivih na čovjekovo aktualno, minulo i buduće življenje. Dok je temeljno *ja*,⁹ kao kategorija temeljne svijesti, uronjeno u aktualitet življena trenutka, u sferi se proširene, autobiografske svijesti izgrađuje čovjekovo autoreferencijalno *ja* koje svoje *sada* razumijeva u terminima svega minulog i budućeg na temelju čega se, u interakciji sa svijetom i s vlastitim unutrašnjim bićem, identitarno određuje. Identitet se jedinke profilira iz široke iskustvene pozadine, iz naše radne memorije sačinjene od unutrašnjih »rječnika«, »enciklopedija« i »baza podataka«, inventariziranih i obrađenih iskustvenih predmeta, gdje smo sami autori definicija koje im pridružujemo. Polučujući svoje uvide s najrazličitijih poprišta svojega življenja, mi ih pro-

cesuiramo po svojim unutrašnjim, identitarnim ključevima, usklađujemo ih i podešavamo težeći harmoniji; dopunjujemo ih, propitujemo i kontinuirano preizgrađujemo kako bismo u sebi pomirili razlike i stopili ih u sliku sebi predložena svijeta, u svoje vizije mogućeg i nemogućeg, i tako odredili putanje vlastita djelovanja.

U tome nikada dovršenu procesu, identitet se jedinke premeće u ključ iščitavanja istosti – koje prigrlljujemo, i razlika – koje težimo harmonizirati, no katkad to ne uspijevamo pristrano ih istiskujući iz horizonta svojega svijeta, da bismo pomoću te i takve slike pristupili vanjskome svijetu i socijalnoj interakciji u kojoj svoja viđenja sučeljavamo s viđenjima drugih. Na osnovama se kompatibilnosti i nekompatibilnosti tako uspostavljenih pogleda na svijet socijalno grupiramo, uklapamo se ili ne uklapamo, prigrlljujemo koncepte drugih ili se s njima sukobljavamo, djelujući u smjeru svojih nastojanja da svijet koji nas okružuje primjerimo vlastitoj slici stvarnosti, istovremeno se noseći sa svim otporima takvim našim nastojanjima koji, neminovnošću svagda prisutne razlike, izvana dopiru. Tražeći načine da te otpore interioriziramo u vlastiti sustav, suočavajući se sa zahtjevima da mijenjamo sebe dikta- tom vanjskoga, iznova pristupamo svim svojim viđenjima, redefiniramo sliku stvarnosti kojom raspolazemo i preispisujemo sebe; ili pak, nerijetko, nespobni udovoljiti pritiscima svih zahtjeva koji se obrušavaju na naša viđenja

7

Riječ je o ideološkoj kontaminaciji znanja, odnosno o djelovanju ideologije kroz raspon socijalnih praksi koje proizvode smisao, a te prakse konstituiraju *ono što se broji kao »starije stvari«*. R. Hennessy upozorava na »... sredstva i načine na koje ideologija pomaže proizvesti ekonomske i političke postavbe u danoj socijalnoj formaciji, a zauzvrat je od njih i sama proizvedena. Kao diskursna kategorija, socijalna se domena oprema smislom unutar okvira razgovjetnosti, ideoloških praksi kroz koje se konstruira značenje. To pak svakako znači da socijalna domena kao kategorija znanja, povijesno doprinosi izgradnji materijalnog življenja. (...) Razumijevanje smislotočnih praksi kao ideoloških implicira da ova aktivnost utječe na nadmetanje nad resursima i nad moći kroz diskurse kulture, kao i na načine čitanja koje oni dopuštaju.« (Hennessy, 1993:14)

8

Upućivanje na progresijsku funkciju inventarizacije znanja susreće i Foucaultovu misao: »Arhiva je zakon onoga što se može reći, sistem koji vlada nad pojavnošću iskaza kao jedinstvenih događaja. No arhiva je ujedno i ono što određuje da se sve iskazano ne akumulira u beskonačnu, amorfnu masu, niti se upisuje u neprekinutu linearnost, niti nestaje po volji slučajnih vanjskih zgoda; ono se grupira u distinktivne grupe, zajednički komponirane u skladu s višestrukim relacijama, održanim ili zamućenim u skladu sa specifičnim pravilnostima; onih koje determiniraju da ono ne bi sve nestalo u isto vrijeme, već da bi sjalo, reklo bi se, poput zvijezda, od kojih one koje nam se čine bliže mogu sjati blještavim sjajem i iz daljine, dok druge koje su nam u

stvarnosti blizu mogu blijedjeti.« (Foucault, 1971: 129)

9

Naslanjajući se na model kojim Antonio Damasio obrazlaže strukturu svijesti i podsvijesti, ravnamo se i o odgovarajućim definicijskim odrednicama povezanim s temeljnim pojmovima, i to kako slijedi: **autobiografsko ja** (na koje alternativno referiramo i kao na **autoreferencijalno ja**): »Autobiografsko ja se zasniva na autobiografskoj memoriji koju konstituiraju implicitne memorije i višestruke instance individualnog iskustva iz prošlosti i anticipirane budućnosti. Invarijantni aspekti biografije pojedinca čine osnovu autobiografske memorije. Autobiografska memorija konstituirano raste sa životnim iskustvom n dijelom podliježe remodeliranju da bi mogla reflektirati nova iskustva. Memorijski setovi koji opisuju identitet i osobu mogu se reaktivirati kao neuronski uzorci i postati eksplisitnima u formi predodžbi, i to prema potrebi. Svako reaktivirano sjećanje funkcioniра kao »nešto što treba znati« i proizvodi svoj vlastiti puls temeljne svijesti. Rezultat je autobiografsko ja kojega smo svjesni; **temeljno ja**: Temeljno ja inherentno je nejezičnom prikazu drugoga reda koji se događa kadgod objekt modificira proto-ja. Mehanizam uspostave temeljnoga ja podliježe minimalnim promjenama kroz životni vijek. Svjesni smo svojeg temeljnoga ja; **proto-ja**: Proto-ja je zbir međusobno povezanih i privremeno koherentnih neuronskih uzoraka koji predstavljaju stanje organizma, iz trenutka u trenutak, na višestrukim razinama mozga. Nismo svjesni svojega proto-ja.« (Damasio, 1999: 174)

stvarnoga – a s time i ispravnoga, potrebnoga, važnoga, lijepoga, moralnoga itd. – nesposobni odustati od već ispisane slike svijeta i s njome povezana vlastita identiteta, lišeni mogućnosti usklađivanja te slike sa svijetom u kojem jesmo – zapadamo u traumu.

Naša radna memorija, preduvjet našem autobiografskome *ja*, nije dakle tek puki zbir podataka kojima raspolažemo, kao što ni u širem kulturnome prostoru rječnici, enciklopedije ili podatkovne baze nisu i ne mogu nikada biti posve nepristrani zapisi, već nose u sebi subjektivne momente izbora i interpretacije koje dotična kultura objektivira i upisuje u sam pojam znanja. Naša radna memorija sačinjena je od podataka i od značenja koja smo tim podacima pripisali, pa ona utoliko jest *svijet značenja*, nerazdruživ od našega *ja* – od subjektivnih interpretacija, stavova i vjerovanja, od vrijednosti, želja i nastojanja, pa i načina na koje smo tumačili svoje uspješne i neuspješne pothvate, projekcija i anticipacija koje povezujemo s onim čime smo ovladali da bismo uzročili svoja iskustva uvijek iznova primjeravati zacrtanim ciljevima svojih individualnih življenja. Virtualitet toga svijeta polučan je iz svega materijalnog i nematerijalnog što nas okružuje u našoj stvarnosti, a ukorijenjen je u materijalnost dubinskih temelja čovjekove svijesti – u prostor tijela. Tijelo pripada našem *proto-ja* koje odašilje signale naših tjelesnih stanja *temeljnome ja* i stupnju svijesti koji ih nadalje organizira i upisuje, sa svim ostalim podacima, u svoju radnu memoriju – nudeći ih kao građu, podložnu interpretaciji i sučeljavanju s ukupnim prostorom subjekta znanja, najvišoj razini svijesti: *autoreferencijalnom ja*.

3. Od tjelesnih prema jezičnim oprekama

Utoliko je tijelo stvarni temelj identiteta, pozadinski autor u nama upisane slike svijeta, i predstavlja onaj faktor od kojega nikada – ma kako ga minimalizirali, racionalizirali ili čak i izravno negirali – ne možemo pobjeći, koji dopire do značenja koja uspostavljamo iz sfere nesvjesnog koju nastanjuje, one koju smo najmanje sposobni podvrgavati kontroli, a potpuno nesposobni do kraja poništiti. U luku procesa koji rezultira uspostavom naših unutrašnjih, virtualnih svjetova, ti virtualni prostori označavaju nas same zatečene u procjepu između tijela i svijeta, u pukotini među dvjema materijalnim stvarnostima koje se prelamaju kroz našu psihu i tvore značenja. Uspostavivši sebe kao premostnicu, a time i vlastitu središnju poziciju, podijelili smo ukupnost svijeta na polove – na ono unutrašnje (tijelo) i na ono vanjsko (svijet), na blisko nam (dohvatno tijelu) i daleko (nedohvatno), na ugodno (tijelu) i neugodno (strano tijelu)... Pojam razlike ne prethodi tijelu, već iz njega slijedi kao logički izvod određen pozicijom umjetnoga središta koju smo sami sebi dodijelili izdvajajući se iz prirode i opirući se, snagom uma, bezumnoj stihiji prirodnih zakonitosti koja ugrožava tjelesni opstanak nemislećih vrsta. Svi ljudski proizvodi, pa i jezik, označeni su upravo tom pozicijom, podjednako kao i civilizacijskom mijenom koja tu poziciju čini uvijek značenjski drukčijom. Jezične opreke proizvodi su uma i ljudski percipirane stvarnosti, a proizlaze iz našeg virtualnog *ja*, iz njegove inicijalne bliskosti tijelu (sačuvane u oprekama koje izražavaju osjetilni odnos tijela spram stvarnosti, odnosno senzorno-motoričke relacije, kao npr. ‘vruće:hladno’, ‘svjetlost:mrak’, ‘dohvatnost:nedohvatnost’, ‘veliko:malo’ itd.), ili pak iz njegove virtualne odmaknutosti od tjelesnih zadanosti povezane s virtualizacijom same stvarnosti koja u novostvorenim civilizacijskim uvjetima redefinira i samu ideju središta (primjerice, ideja socijalne stratifikacije pozicionira središte u pojam srednje

klase; ideja moći artikulira se kroz pojam središta spram periferije moći itd.) uvjetujući prestrojavanje planova opstanka u izvanosjetilne sfere (u sferi referiranja na socijalne odnose uspostavljaju se tako i socijalno kontekstualizirane opreke poput ‘vladar:podanik’ ili ‘direktor:čistačica’) čiji se efekti iznova, neminovno, tiču i tijela bez obzira na njegovu referencijalnu istisnutost (reartikulaciju planova ljudskoga opstanka prati, primjerice, fenomen stresa).

Virtualnost našega *ja* počiva na tjelesnosti iz koje se izvode opreke koje bismo stoga mogli smatrati bazičnima, one koje se izravno opiru o sam pojam tijela (‘muško:žensko’, ‘život:smrt’, ‘djetinjstvo:starost’, ‘bol:ugoda’, ‘teško:lagano’, ‘blizu:daleko’ i sl.), no to naše *ja* upravo iz svoje virtualne dimenzije crpe sposobnost da ideju središta pomiče i preoznačava, da utrim jezičnim putovima razlikovanja konstruira uvijek nove opreke, zamagljujući u njima svoju tjelesnu uvjetovanost. Zahvaljujući pomičnosti perspektive omogućene virtualnom platformom svijesti sposobni smo, prema potrebama, interesima ili htijenjima konstruirati opreke čak i u sferi inače bliskih ili barem ne po definiciji suprotnih značenja, kao što se primjerice uvriježilo uspostavljati opreke između pojmova braka i karijere, ženstva i majčinstva, poslovnosti i prijateljstva i sl. Konstruiranje takvih opreka povezano je s imaginativnim pozicioniranjem subjekta na virtualno poprište mogućih scenarija polučenih iz višestrukih stvarnih predložaka koji pravdaju izvode o nemogućnosti istovremena obnašanja tradicionalno definiranih bračnih dužnosti i visokih zahtjeva suvremene karijere, o nemogućnostima mirenja majčinskih dužnosti s potrebama ženstva ili o konfliktnosti istovremena prijateljskog i poslovnog odnosa. Navedeni se primjeri tiču višestrukosti uloga objedinjenih u istome biću, o tjelesnoj neodrživosti podvojenih stanja: kada bismo svakoj od rola koje moramo obnašati u složenim uvjetima suvremena življenja uzmošli doznačiti i zasebno tijelo, zacijelo bi mnoge frustracije i s njima povezane tjelesne smetnje, a time dakako i semantičke kolizije, posve izostale. Jezik zaprima reakcije tijela na svijet koji nas okružuje i organizira ih u vidu pojmovnih opreka, bilo da je riječ o izravnu upisivanju senzorno-motoričkih reakcija izvedenih iz specifičnosti tjelesnoga ustroja, tj. o bazičnim oprekama, ili da je riječ o posredovanu utjecaju socijalnih relacija na tijelo i o viđenju svijeta kroz prizmu socijalnih odnosa, tj. o posredovanim ili metaforičkim oprekama.

Vratimo se, konačno, i samoj opreci ‘virtualno:materijalno’. Ideja o razdvojenosti, ili pak o razdvojivosti virtualnog od materijalnog, kao i sama jezična dihotomija, izvod je kulturno nasljedovane opozicije između uma i tijela koja je u eri tehnologijskog i uopće znanstvenoga napretka zaprimila formu predodžbi o odvojivosti informacija od medija koji ih otjelovljuju. Ideja o prethodnosti, odnosno o samostalnosti informacijskih kodova našla je tako jedno od svojih suvremenih uporišta u inverznim tumačenjima spoznaja molekularne biologije:¹⁰ iako je gen sadržan u tijelu, on se popularno tumači kao informacijski uzorak koji kao nešto predpostojeće i samostalno prethodi svakom obliku materijalizacije – pa i vlastitom. Na djelu je nimalo neobična ili, bolje rečeno, u svojoj običnosti nevidljiva retorička inverzija kakvom se služi i znanost sama, povezana s intencijom podvlačenja formativne uloge DNA u konstituiranju ljudskoga organizma, no s manje razvidnom kolateralnom

10

O utjecaju molekularne biologije na konstrukciju dihotomije ‘informacija:materijalnost’ posredstvom popularnoznanstvenih objava i o širim implikacijama konstruirana dualiteta raspravlja Katherine Hayles, upozoravajući i na fenomen diskursnih obrata: »(...) diskurs

funkcionira kao retorički software, budući da funkcionira kao program na hardveru laboratorijskih instrumenata proizvođači rezultata koji samo istraživanje nije moglo ostvariti.« (Hayles, 2000: 70)

posljedicom zamagljivanja konstitutivne povezanosti tijela i u njemu kodiranih informacija, odnosno samog nepostojanja života bez tijela. Valja pritom imati na umu i konceptualne sklopove koji po jezično aktivnome metaforičkome modelu prevode tendenciju prezentiranja značenja apstraktnih pojmova u suodnos između spremnika i u njemu sadržane materije – kao u slučaju referiranja na ideje kao na nešto što je »u glavi«, na ljubav kao na nešto što imamo »u srcu«, na bol kao na nešto što nosimo »u duši«, na znanje kao na nešto što je pohranjeno »u knjizi«, što u podtekstu generira i pretpostavku o odvojivosti, pa tako i o mogućnosti samostalna postojanja takvih i sličnih združenih pojava i entiteta. Kao što, dakle, konceptualiziramo ideje kao nešto što može obitavati u glavi, što u glavu može ući ili se u nju usuti, odnosno iz nje izići ili se iz nje izbiti, ista nas metafora legitimizira u formuliranju iskaza da virtualno obitava u materijalnom, pa i u susljednim pretpostavkama koje se tiču mogućnosti da virtualno, kao sadržaj spremnika, percipiramo kao nešto što može postojati i samo po sebi, izvan toga »spremnika«.

4. Virtualno u postbiološkoj i metafizičkoj vizuri

Čini se da relativno lako padamo u zamke vlastite retorike: prisvajamo značenja koja već i golom nužnošću metaforičkoga ustroja jezika ističemo, koja proizlaze iz položaja nekoga pojma u širem konceptualno-metaforičkome sklopu iskaza. Istovremeno, zapostavljamo implikacije tih istih, naših vlastitih iskaza, one koje smo u aktu njihova jezičnoga konstruiranja istisnuli iz fokusa i učinili nerazgovjetnim. Isticanje i skrivanje¹¹ posljedica su metaforičke konceptualizacije svijeta koju jezik zaprima i petrificira u jezičnome idiomu, no koju i nadalje aktivno provodi putem uvijek novih izvoda i analogija. Dihotomije tako generiraju nove dihotomije, a iz metafora poniču i uvijek nove metafore, pri čemu su i same dihotomije produkt metaforičke konceptualizacije i kontinuirane rekonceptualizacije čovjeku zadanih materijalnih svjetova, unutrašnjeg (tijelo) i vanjskog (priroda) – svjetova koji na poprištu ljudske psihe podliježu spekulativnu propitivanju vidova njihove združenosti. Mučan, ali ujedno i plodotvoran, taj konflikt uvijek iznova pokreće maštu odvođeci je u pravcu konceptualizacije fantastičnih obitavališta duha, na obesprostorena »mjesta« dokidanja frustracija koje se vezuju uz materijalno postojanje.

Kontemplacija o duhu koji transcendiraju tijelo sveprisutan je fikcionalni izazov koji ne pripada samo književnosti već i svakodnevicu. Religijski diskurs, okupiran dihotomijom tijela i duha, iznašao je svoj put u oba smjera. U običnu govoru duša ili duh reprezentira nešto slobodno ili neslobodno, prljavo ili čisto, što se može imati ali i nemati, što može napustiti tijelo i s njim se opet spojiti, a postoji i ideja – ilustrativno dočarana poemom *Postolar i vrag* Augusta Šenoe – da se duša može založiti, prodati i/ili izgubiti, pa čak i opet otkupiti, iznikla iz pučkih vjerovanja i usmene predaje. Snovitu metaforu duše književnost nasljeđuje iz narodnog folklora, iz religijskog i iz filozofskog diskursa, postavljajući putem nje moralna pitanja, kao primjerice u romanu *Vječnik* bosanskohercegovačkog pisca Idžada Ibrišimovića¹² gdje autor fabulativno razvija metaforu lutajuće duše u oprostorenu konceptu vremena, i otvara teološki aspektiranu raspravu o grijehu, prokletstvu, življenju i umiranju. U sferi SF-književnosti, a još i više u fantastičnim teorijama budućnosti, koje kao produkti mašte izrastaju iz sofisticiranih tehnoloških znanja, ova se pitanja moralno reartikuliraju. U čuvenu SF-krimiču *Neuromancer* Williama Gibso-

na junak biva progan iz slobode cyberspace-a i kažnjen zatočeništvom u vlastitu tijelu, dok su u futurističkim vizijama Hansa Moravca tijela čak i posve dokinuta. Moravčevu budućnost nastanjuju »djeca uma«,¹³ bića postbiološke ere koja se razlikuje od ove naše podjednako kao što se naše doba razlikuje od »beživotne kemije« ljudske predpovijesti. Sve boljke tijela, uključujući smrtnost, pripadaju prošlosti. U svijetu inteligentnih strojeva i čovjek postaje stroj, a od ljudskosti opstaje samo ono što Moravec prezentira kao ljudsku esenciju: podaci koji se transferiraju iz tijela u kompjutor, a s jednakom lakoćom i iz stroja u stroj. Bilo u postbiološkoj ili u metafizičkoj vizuri, s kakvim moralnim ili, ako se hoće, s amoralnim predznakom, pojam se ljudskoga duha povezuje s pojmom bestjelesne esencije koja traži svoj put u virtualnu zonu, bio to raj, svemir ili »cyberspace«, ostavljajući tijelo na poprištu ontološke ili pak orijentacijske rekonceptualizacije. Ono se stoga predočava kao ljuska, mrtav predmet, primjerice stroj, kao recimo u pjesmi *Smrt A. B. Šimića* (ontološka metafora), ili zadobiva funkciju provodnika energije duha koji stremlji višim sferama, kao u *Visokim jablanovima* Tina Ujevića (orijentacijska metafora; »dobro je ↑«).

Dihotomije ne egzistiraju same po sebi, već proizlaze iz konfliktnosti ljudskoga položaja koji se značenjski reflektira na jezik i podvrgava ga logici suprotnih silnica kojima je označeno samo ljudsko postojanje. Ta temeljna podvojenost razvidna je konstanta svih jezičnih svjetova, iako njezine oznake – vezane uz specifične okolnosti konkretnih jedinki u konkretnim povijesnim, društvenim, političkim, ekonomskim i drugim uvjetima – podliježu mijeni. Suprotstavljeni pojmovi slijedom promjena u čovjekovoj percepciji svijeta podliježu daljnjim raščlambama, razlamajući se i generirajući uvijek nove dihotomije. Iako se članovi pojmovnih opozicija doimaju kao značenjski stabilne kategorije, dostaje tek mali pomak motrišta pa da se njihovo unutarpojmovno jedinstvo raspadne po ključu u nj uvedenih suprotnih gledišta. Iz ideje virtualnog može stoga proizići ideja raja podjednako kao i pakla; mukotrpnog egzila ali i ugodne razduženosti od svijeta; blagoslova slobode ili prokletstva lutanja. Podjednako, materijalno možemo poimati kao sustav prepreka ali i putova; kao izvor energije i snage ili, suprotno, nemoći i slabosti; kao ishodište osjetilnih užitaka ali i kao poprište tjelesne muke. Ta igra suprotnosti¹⁴ uvijek prisutna u jeziku iščitava se iz književnosti, kao uostalom i

11

Svojstva isticanja i skrivanja proizlaze iz sistematične naravi konceptualne metafore i parcijalne naravi metaforičkoga prijenosa. Lakoff ovu pojavu obrazlaže na različitim primjerima konceptualne metafore. Tako, o metafori 'rasprava je rat' kaže sljedeće: »Činjenica da djelimice konceptualiziramo raspravu posredstvom pojma bitke sistematično utječe na oblikovanje argumenata i na način kojim referiramo na ono što činimo tijekom raspravljanja.« (Lakoff, 1980: 7)

12

Roman Idžada Ibrišimovića objavljen je u nakladi VBZ-a iz Zagreba (2007).

13

Tako glasi naslov Moravčeve knjige. Usp. Hans Moravec (1990), *Mind Children*, Harvard University Press, Cambridge – Mass. i London – Eng.

14

Na zaključak da je posrijedi neka vrsta »igre« koja se izvodi iz relativne arbitrarosti značenja mogu nas navesti i zapažanja Stevena Pinkera o tome da »narav stvarnosti ne dikтира načine na koje je stvarnost reprezentirana u ljudskome umu«. (Pinker, 2007: 4) On svoju raspravu o riječima i njihovim relacijama spram mišljenja, stvarnosti, zajednice, emocija i socijalne sfere (poglavlje *Words and Worlds*, 2–24) koje u nejednoliku gibanju prioriteta i interesa subjekata i objekata doprinose u oblikovanju i preoblikovanju aktualizirana značenja, otvara kuriozitetnom semantičkom dilemom u vezi s događajem (singular) ili događajima (plural) od 9. studenog. Događaj ili događaji? Priklanjanje tumačenju da je posrijedi bio jedan jedinstveni događaj utemeljuje se na konceptu postojanja jednog destruktivnog plana o uništenju dviju zgrada. No nedvojbeno je i to da se u slijedu

iz života, kao trajna potraga za izgubljenim jedinstvom zamišljene prethodne ili neke ne manje imaginarne buduće cjeline, kao kretanje prema »mjestu« željena stapanja svih međusobno polariziranih značenjskih silnica. Ta zamisao o cilju, u osnovici virtualna, već je i sama po sebi konfliktna spram zora stvarnosti s kojim se sučeljava. Riječ je o dubinskoj kontradiktornosti između stanja i htijenja kojom je označeno ljudsko postojanje, iščitljivoj iz neiscrpna metaforičkog i narativnog potencijala uma i iz njegova nadavanja književnoj obradi – literarnim formama koje ispisuju, i uvijek iznova preispisuju, pitanja toga fundamentalnog raskoraka.

5. Tijelo kao memorija jezika: od predmedijacije prema medijaciji

Fundamentalna narav opisana raskoraka razvidna je iz onoga što nazivamo »univerzalnim«, a što razabiremo iz nepregledna mnoštva književnih svjetova koji se u svojoj mnogolikosti preklapaju upravo u tome dubinskome aspektu, svodeći različitosti pod zajednički nazivnik ljudske istosti. Od antičke književnosti pa do današnjih dana nižu se likovi koji, tragični ili komični, groteskni ili romantični, u realističkom, simboličkom ili kakvu drugu ključu teže izmicanju zasjedama zadanih im materijalnih okolnosti i krče putove njihovu prevladavanju. Zavedeni ili nadahnuti idejama, vrijednostima, željama, potrebama, snovima, ili samo vlastitim spornim viđenjima, u polifoniji glasova i najrazličitijih stilskih registara, zapleta i raspleta, oni predstavljaju neprekinutu vojsku književnih putnika, patnika, sretnika, siromaha, sluga, plemića, škrtaca, prosaca, ljubavnika, vjernika, izdajnika, stradalnika, običnih ljudi i drugih Odiseja, Antigona, Edipa, Pometa, Romea i Julija, Hamleta, Ana Karenjina, Ivica Kičmanovića, Grga Čokolina, Giga, Raskoljnikova, Stranaca, Filipa Latinovitza, Melkiora Tresića, Nana, Nora, Laura, Glorija, Štefica (...) koji sa svojih materijalnih poprišta iznalaze moduse svojeg virtualnog zaživljavanja – čak i pod cijenu životnih poraza. Tragedija i više od drugih žanrova podcrtava samo pitanje raskoraka: Antigonu umire za božanske zakone nespremna prihvatiti one ljudske; Romeo i Julija svoje pravo na ljubav ostvaruju tek tragičnom smrću; Hamlet svoju potragu za pravdom plaća izgubljenim životima svojih najmilijih, a na koncu i vlastitim. Dualnost se virtualnog, kao htijenja i stremljenja, naspram sputavajućih okvira materijalnog predočava kao dvostruko prelomljena slika svjetova koji se jedan u drugom ogledaju bez prave mogućnosti da se ikada sastanu, iako su ti svjetovi u samom aspektu svojeg semantičkog postojanja dubinski međuzavisni. Virtualnost je, tek naizgled paradoksalno, generirana materijalnošću, kao što se i materijalno tek posredstvom virtualnog aktualizira u svijesti i zaprima značenje. Slika Doriana Graya koja stari i narcisoidni Dorian koji svijetu pokazuje vječno mlado lice spojene su metafore koje označavaju upravo tu međuzavisnost. U Wildeovu romanu, slika zaprima odlike tijela, a tijelo odlike slike, da bi u hod romanesknh zbivanja došlo do inverzije – do povratka slike i samoga tijela u okvire njihovih napuštenih realnosti. Groteskna inverzija svjedoči o neostvarivosti sklada ali i o međusobnoj povezanosti materijalnog i virtualnog: slika je živa dok i tijelo živi, da bi trenutkom junakova umiranja iznova postala samo predmet koji bilježi neki trenutak prošlosti. Virtualnost zbivanja u predmetu koji je daleko više od predmeta, odnosno samoga tijela kao imaginativna poprišta zaustavljenih bioloških procesa, virtualne su vizije omogućene romaneskno proponiranim tjelesnim postojanjem subjekta uz kojeg se vezuju. Ništa ne može zaustaviti otkucavanje biološkog sata: Dorianovo se tijelo nevidljivo troši dok slika, skrivena od očiju svijeta, pokazuje znakove

njegova starenja. Utoliko, Dorianova kazna i nije kazna unatoč šokantnom fabulativnom obratu: on umire, jer kao fizičko biće on umrijeti mora, a s njegovim tijelom gase se i sva zabludjela značenja iz njega proizišla virtualnog svijeta.

Ideja dihotomnosti materijalnog i virtualnog nalazi svoju opravdanost u inicijalnome srazu unutrašnjeg i vanjskog realiteta koji na virtualnoj razini svijesti generira konflikt. No na djelu je i ljudska težnja za iskorakom, za stvarnošću ponad granice tijela i svijeta koja doprinosi tome da se konflikt materijalnog i virtualnog postupno preobraća u dijalektiku međusobnog prožimanja. Da bismo uzmgli svoju materijalnu stvarnost podvrgnuti potrebama njezina nadilaženja, združujemo je s kodovima – sa sustavima znanja, iskustava i pretpostavki – penetrirajući tako u materijalnost tjelesnog i izvanjskoga realiteta. Podvrgnuta ljudskom opažaju i raščlambi, u interakciji s čovjekom, materija zadobiva svojstva nositelja značenja i pronositelja poruka; ona se, uvjetno rečeno, »dematerijalizira« prerastajući u medij. Kada gledajući u sivilo oblaka prognoziramo nailazak skore kiše ili kada osjećaj tjelesne promrzlosti povezuje sa stanjem groznice, podjednako kao i kada iz nečijeg odijevanja iščitavamo elemente koji svjedoče o socijalnoj pripadnosti ljudske jedinice, mi unutar kodova tijela, prirode ili materijalnih pojavnosti u društvenoj stvarnosti razabiremo signale i iščitavamo poruke. Mijena, odnosno zbivanje, signal je pomoću kojega raščlanjujemo stanja u predmetnome svijetu, što nas pak čini kadrima da ta stanja prepoznamo i da ih prevodimo u razumljiva nam značenja.¹⁵ U samome pojmu 'medija', kojemu podliježe svekolika materija, virtualno i materijalno nalaze oblike svojeg zajedništva.

Spoznajna interakcija između bića i svijeta povezana je s učenjem i sa stjecanjem znanja, pri čemu se pojedinačni iskustveni uvidi utapaju u sustave razumijevanja svijeta što ih projiciramo na sam svijet. Projiciranje znanja na konkretne pojave oblik je njihove humanizacije koji materijalnim pojavnostima doznačuje njihove medijacijske sposobnosti. Korijen je takvim oblicima medijacije odnos između tijela i svijeta potaknut činjenicom da stanja u izvanjskome prostoru utječu na tijelo i rezultiraju mijenom u samom organizmu. U okvirima suodnosa materijalnih zadanosti, a u sprezi s neposrednim ciljevima opstanka, začinje se tako proces iščitavanja značenja na razini čovjekove temeljne svijesti koja u sebe zaprima učinke trajne interakcije između tijela i njegove okoline. Inicijalno, riječ je o stupnju svijesti karakteriziranu

svoje brutalne realizacije taj plan opredmetio kao sukcesivni slijed dviju fizičkih kolizija u odjelitim vremenskim isječcima. Na amaterskoj video snimci razabire se i sam trenutak koji te događaje dijeli: u trenutku u kojem se drugi avion tek obrušava na južnu zgradu, sjeverna je već obavijena dimom. Dilema se, u svjetlu dramatične težine same tragedije može uistinu činiti trivijalnom, no ona je iznjedrila semantičku diskusiju koja je postala predmetom pravnoga spora između osiguravajućih društava i Larrya Silversteina, korisnika najma World Trade Centra. Silverstein je, naime, svoj ulog zaštitio policom osiguranja koja mu je garantirala maksimalnu naknadu štete u iznosu od 3 i po milijuna dolara u slučaju (jednog) destruktivnog događaja, pa je semantička dvojba o broju događaja zaprimila oblik dihotomije vrlo konkretnih implikacija – nužnosti isplate jednostruke ili dvostruke osigurane sume. Uspostavljanje značenja, pa tako

i opozitnih konstrukata odvija se, naime, na široku poprištu objedinjavanja i međusobnog nadmetanja značenjskih planova s obzirom na različite sfere konceptualizacije unutar kojih se pojmovi mogu razlikovno odrediti. U konkretnom slučaju opoziciju tvori suprotstavljanje mentalne definicije (jedinstvenog plana – jednog događaja) onoj fizičkoj (koja se tiče dviju zgrada – dvaju događaja).

15

Važno je eksplicirati: bez signala, poruka ne zaživljuje. Poruka je – kao što ističe Katherine Hayles uspostavljajući pojam »stanja virtualnosti« – »uzorak a ne prisutnost. Tek kada se poruka kroz medij enkodira u transmijski signal – na primjer, kada se tinta tiska na papiru, kada se električni impulsi pošalju kroz telegrafске žice – ona zaprima materijalnu formu.« (Hayles, 2000: 73–74)

nerazlučivošću subjekta, objekta i medija, budući da je temeljna svijest (kao prostor subjekta) uronjena u tijelo na koje referira (kao na prostor objekta) kojim se pak pri uspostavi značenja služi i kao sredstvom (tj. kao medijem). Potreba za daljnjim širenjem spoznajnoga horizonta povezana je s nužnošću uspostave odnaka između subjekta i objekta, što dakako uključuje i potrebu za uspostavom samostalnoga medija putem kojega bi se tijelo oslobodilo »viška« funkcija i učinkovito podvrgnulo procesu spoznavanja.

Nastanak jezika kao sredstva organizacije iskustava i znanja, odnosno kao posredujućeg mehanizma u subjekatsko-objekatskim relacijama, preduvjet je daljnjega razvoja spoznajnoga subjekta, odnosno njegove pretvorbe u autoreferencijalno *ja* koje s »izvanjskih« pozicija omogućenih uspostavom proširene svijesti kao fokalizacijske platforme virtualnoga iskoraka postaje sposobnim objektivirati vlastito tijelo kao zaseban entitet, pa tako i entitete svijeta koji se kroza nj prelamaju. Materijalnost samoga medija za kojim tijekom toga procesa čovjek autoreferencijalno poseže, kao i virtualnost značenja koju posredstvom jezika proizvodi, nerazlučive su komponente fenomena označavanja koji se tiče dosezanja i prisvajanja materijalne stvarnosti, podjednako kao i označenosti svega virtualnog materijalnošću svijeta u kojem postoji. Apstraktni pojmovi i iz njih izgrađeni apstraktni svjetovi svoje postojanje duguju materijalnoj osnovici tijela i svijeta kao što to vrijedi i za pojmove kojima izravno referiramo na osjetilno dohvatne entitete. Ti tjelesno posredovani proizvodi uma mogu pripadati različitim razinama apstrakcije, no oni preoblikuju uvijek isti temeljni odnos materijalnog i virtualnog, odnosno subjekta (svijesti), objekta (tijela i svijeta kao izravne ili metaforičke referencije) i samoga medija (provodne tvari).

Ako je razdvajanje spoznajnih instanci omogućeno upravo njihovim temeljnim zajedništvom, ista se dijalektika nameće i kao okvir iščitavanja dijalektike odnosa između jezično suprotstavljenih pojmova virtualnosti i materijalnosti. Autoreferencijalno *ja* (kao virtualni konstrukt), podjednako kao i jezični medij (virtualizirana materija), svoju relativnu samostalnost ostvaruju unutar nevidljive ontologije tijela koja na svim stupnjevima njihove zblizenosti ili razdvojenosti nastavlja povezivati kategorije subjekta, objekta i medija, stavljajući ih u položaj kontinuirane tenzije. Nastanak jezičnoga koda kao sredstva odjeljivanja subjekta od objekta sintetizira memorijska ishodišta ukupnog procesa označavanja i tiče se apstrahiranja značenja iz njihova primarnoga medija, tijela, koliko i njihove rematerijalizacije u zvukovnoj fakturi novouspostavljena jezičnoga koda. Jezik, kao i svijest, izvedeni su iz tijela iako se tijelo tek posredstvom jezika i proširene svijesti promovira u značenje – u znanje o tijelu. Reorganizacija sustava tjelesnih signala u one jezične psihogenetska je osnovica jezičnoga medija koji svoje medijacijske sposobnosti izgrađuje preoblikovanjem i nadilaženjem vlastita tjelesnoga nasljeđa. Kao komprimiran memorijski zapis¹⁶ tijelo stoga tvori konceptualnu osnovicu jezika, mahom netransparentnu s jezične površine, što taj medij čini slojevitim i metaforički pregnantnim. Jezikom proizvedena značenja možemo stoga razumijevati kao efekte tjelesne predmedijacije do nerazvidnosti asimilirane u jezičnoj medijaciji, odnosno kao virtualne produkte spoznajnoga procesa generirane metaforičkim suodnošenjem njegovih različitih materijalnih poprišta – tijela i jezika. Kao nesvjesni suputnik spoznaje i kao predmedijacijski temelj uspostavljena jezičnoga medija, tijelo tako na svim stupnjevima čovjekova mentalnoga razvoja ostaje generatorom dijalektičke sprege između materijalnog i virtualnog – između vlastite materijalnosti i materijalnosti iz sebe polučena medija, odnosno virtualnosti subjekta izvedena iz djelovanja proširene svijesti, kao i svih značenja koja je proširena svijest kadra proizvesti.

Medij se može okarakterizirati kao materija združena s određenim kodom posredstvom kojeg se i sama virtualizira ostvarujući tako svoju sposobnost zaprimanja i prenošenja značenja. S materijalne strane, jezik počiva na zvuku proizvedenu ljudskim glasom, odnosno na materijalnosti odabrane podloge i u nju utisnuta zapisa, no svojstva medija jeziku podaruje ponajprije njegova virtualna strana – sam kod, odnosno sustav jezičnih znakova koji se međusobno kombiniraju po određenim pravilima te se konvencionalno vezuju uz određena značenja. No za razliku od posve konvencionalnih, artificijelnih kodova, poput, primjerice, Morseove abecede, jezik je slojevit, memorijski medij, koji je i svojom materijalnom i svojom virtualnom stranom uronjen kako u materijalnost tako i u virtualnost predmedijacijske geneze koja predodređuje načine njegova kodiranja i tvori konceptualnu podlogu njegovoj situacijskoj primjeni. Razvidno je to već i s razine leksika koji petrificira metaforičke prijenose i konvencionalizira proširena značenja riječi, polučujući ih iz predmedijacijskoga sloja i transferirajući ih u onaj medijacijski. Primjerice, riječju ‘prepreka’ označava se »ono što sprečava kretanje, pristup; zapreka«, no isti pojam uključuje i preoznačenu predmedijacijsku zabilježbu koja dopušta da se riječ definira i kao »smetnja, teškoća (u radu, spoznavanju itd.) [~napretku]«. ¹⁷ Podjednako, riječju ‘put’ se označava »utaban i utr dio zemlje koji služi za prolaženje i kretanje«, ali i geneza spoznajnoga procesa definicijom da je to i »način, sredstvo, mogućnost da se dođe do čega [ima ~a i načina]«, odnosno »smjer kretanja, aktivnosti, razvitka itd [pokazati ~, naći pravi ~]«, kao i »putanja, staza, trag koji se konstruira, zamišlja ili predočuje kao kretanje nebeskog tijela i sl. [~ nebeskog tijela]«; ¹⁸ ‘zamka’ je »naprava u obliku omče ili petlje namještena za hvatanje divljači«, ali i »lukavstvo kojim se nekog vara ili dovodi u nepovoljan položaj«; ¹⁹ ‘obuhvatiti’ znači »obgrliti, obujmiti, uhvatiti unaokolo«, ali i »uključiti, sadržavati [~i nekoliko tema]«; ²⁰ ‘drven’ je »koji je izrađen od drva«, ali i »koji je nalik drvu po tvrdoći, po predodžbama i pomanjkanju okusa i sl.« odnosno »ukočen, neokretan, nesnalažljiv« ²¹ itd. Izvedena značenja konvencionaliziraju se u jezičnome kodu na višem stupnju apstrakcije od onih iz kojih su polučena, a njihovo se razumijevanje oslanja upravo na memorijsku dimenziju jezika. Stoga nečije držanje možemo označiti »drvenim« računajući na memoriju jezičnoga medija koja nas vraća obilježjima onog »koji je izrađen od drva«, a posredno i taktilnoj interakciji vlastita tijela s čime drvenim. Isto tako, kada kretanje nebeskoga tijela konstruiramo kao put, memorija nas medija vraća pojmu puta kao »utabana ili utrta dijela zemlje«, ili dublje – predmedijacijskim iskustvima motoričke interakcije tijela i puta; kada referiramo na obuhvatnost neke teme, oslanjamo se na memorijsku percepciju fizičkoga obuhvata, a tako i na tjelesna iskustva kretanja itd. Memorijska dimenzija jezičnoga koda upućuje nas jeziku mišljenja i predodžbenim shemama iz kojih polučujemo osnovicu za iščitavanje jezičnoga koda, i upravo ta – predmedijacijska, odnosno tjelesno-empirijska – osnovica aktivno doprinosi efikasnosti jezične medijacije omogućujući ra-

16
O mediju kao o memoriji, s aspekta pisana jezika, pisao je Florian Brady naslovljujući svoj prilog uspjelom parafrazom čuvene McLuhanove krilatice »medij je poruka«. Brody svoj tekst naslovljava »Medij je memorija«. Usp. Brody, 2000, 135–149.

17
Anić, V. (1996: 767).

18
Anić, V. (1996: 845).

19
Anić, V. (1996: 1206).

20
Anić, V. (1996: 571).

21
Anić, V. (1996: 163).

zumijevanje konvencionalnih iskaza, kao i iskaza koji izmiču konvencionaliziranim, rječnički ovjerenim modelima.

Konvencionalne definicije jezičnoga znakovlja predstavljaju tek polazište za razumijevanje jezika u njegovoj provedbi tijekom koje posežemo za memorijskim resursima medija, onima koji omogućuju nadilaženje bilo kojeg pojedinačnog ili konvencionalnog značenja ponuđena u združenosti s drugim značenjima. Pojedinačno značenje kakva pojedinačnog znaka u komunikacijskom se činu alocira u kakav više ili manje prepoznatljiv kontekst drugih riječi i drugih značenja koje tvore iskaz i sudjeluju u formuliraju specifične poruke. Riječ je pojedinačni, ali ne i samostalni čimbenik semantičke koherencije jezične poruke koja nastaje kao produkt semantičkoga slijevanja i međusobnog pretapanja u nju uključenih jezičnih razlika. Medijator toga slijevanja i značenjskoga pretapanja nije tek puka jezična površina sačinjena od pojedinačnih verbalnih entiteta već i unutrašnja dimenzija koda kojom se konvencionalna jezična razina vezuje uz predmedijacijska iskustva tijela organizirana u fleksibilni sustav predodžbenih shema. Zahvaljujući toj sprezi jezične površine i s njome povezanih memorijskih resursa jezičnoga medija kadri smo premostiti definicijske granice i iskoračiti iz sfere konvencionalnih značenja u sferu značenjske tvorbe koju svaka nova verbalna alokacija iznova generira. Tako s punom sviješću o konvencionalnom značenju atributa ‘drven’, ali i s punom razumljivošću koju nam osigurava memorija medija koja nas vraća taktilnoj i motoričkoj interakciji s tvrdim, nefleksibilnim drvenim predmetima, nekoga možemo nazvati mentalno ili čak i emocionalno drvenim, optužiti ga da drveno misli, voli ili mrzi, a s istih osnova možemo razumijevati i literarne opaske o drvenom stihotvorcu i o drvenim stihovima iznesene u *Fiškalu* Ante Kovačića.²² Rezultirajuća značenja produkt su dvostruke kodiranosti jezičnoga medija koja ujedno tvori i njegov sveprisutni metaforički potencijal: svako poniranje u dublje slojeve postupak je virtualne reintegracije tjelesnog i jezičnog značenja u novu značenjsku kvalitetu polučenu iz metaforičkoga naboja jezika kao dvostruko ustrojena koda.

Suvislost se poruke u nemalu broju jezičnih iskaza ne može uspostaviti na razini njezine jezične površine koju napučuju konvencionalne definicije, a s njima i razlike. S aspekta konvencionalnih definicija, mentalne su pojave nespojive s ičim materijalnim – drvenim, željeznim ili staklenim, anorganskim ili organskim. ‘Um’ je, naime, »najviša spoznajna moć, ukupnost spoznaja na teorijskom i praktičnom području«, ili pak, razgovorno, »sposobnost pravilnog rasuđivanja; razum«, a tek u prenesenom značenju rječnik dopušta i mogućnost personifikacije toga apstraktnog pojma (»umna osoba«).²³ Kako bismo uz mogli razumijevati iskaze kojima se takve definicije evidentno remete, kojima se referira na snagu ili slabost ljudskoga uma, na njegovo zdravlje, blistavilo, ili možda pokretljivost, fleksibilnost, veličinu, obuhvatnost, lomljivost, krhkost, upućeni smo na posredne putove iščitavanja značenja – na konceptualizaciju uma kao fizičkog entiteta kojemu se pridružuju svojstva predmeta ili živih bića. Konceptualna metafora ‘um je entitet’ generator je suvislosti takvih iskaza i uspostavlja se s onu stranu konvencionalne definicije kao posrednička zona koja zaprima memorijske resurse jezičnoga medija i prosljeđuje ih označenu pojmu – umu. Iskustva tijela u suodnosu spram razolikih, živih i neživih materijalnih entiteta postaju tako poprištem polučivanja atribucijskih svojstava apstraktnoga pojma kao osnove daljnjim metaforičkim izvodima. Um se tako može okarakterizirati kao hladan ili kao uzavreo (prijenos taktilnih iskustava), kao svijetao ili kao mračan (prijenos vizualne percepcije u relaciji s iskustvima kretanja u prostoru), a tim slijedom i kao

prohoda odnosno kao neprohoda (posredstvom specijalne konceptualizacije), pri čemu se značenje iskaza koji se odnosi na »hladnoću«, »mračnost«, ili »neprohodnost« nečijeg uma profilira posredstvom koherentne interakcije metaforičkih koncepata uma kao (hladnoga) predmeta i kao (neprohodnog) prostora, te susljednoga pojma mišljenja konceptualizirana putem ideje kretanja u prostoru. Označeni pojam postaje tako harmonizirajućim sjecištem čitava niza konceptualnih sustava, odnosno nositeljem metaforičke koherencije koja odlikuje svu jezičnu primjenu. Ta sklonost razvijanju specifičnih situacijskih značenja poniklu iz udruživanja i međusobnog pretapanja raznolikih konceptualnih shema podaruje jeziku sposobnost uspostavljanja uvijek novih značenja, i čini ga podložnim daljnjoj metaforičkoj elaboraciji i oslikovljenju. Potonje ponajviše dolazi do izražaja u radikalnijim odstupanjima od definicijskih, ali i uspostavljenih metaforičkih konvencija, za čime ponajviše posežu literarni oblici kazivanja. U iskazu Ranka Marinkovića hladnoća tako postaje odlikom spoznajne trezvenosti u slikovitu zazivanju »velikih sjevernih zvijezdi razuma«. ²⁴ Isti se atribut hladnoće, ali s negativnim, naturalističkim konotacijama pripisuje i umrtvljenu tijelu kao spremniku teških i mutnih misli u pjesničkoj vizuri Janka Polića Kamova. ²⁵ Vizija se pak same smrti groteskno izokreće u ideju onostrana mentalnoga življenja posredstvom Krležine metafore uma kao spremnika koji se odjeljuje od tijela i zaživljava vlastitim, »vlažnim« životom zazvanim Kyrialesovom morbidnom personifikacijom misli koje se »u pokojnim gnjilim glavama kao mjehur pijanog snoviđenja«, poput zelenih kugli kotrljaju nad grobovima pokojnika. ²⁶ Metaforička koherencija jezika ²⁷ počiva na višestruku apstrahiranju značenja koje se nadaje rematerijalizaciji posredstvom neizravna, slikovita govora koji svoju razum-

22

Riječ je o Kovačičevoj aluziji na na artifičijelnost ilirske poezije iskazanoj kroz replike Vilima i matematika:

- *Zbilja, Vilko, je li istina da te je Gaj svojim posljednjim listom pozvao u Zagreb da budeš na ognjištu ilirstva? – upita jedan od družbe.*
- Pa jest! – potvrdi Vilko. – Piše mi da upravo uživa u mojim pjesmama. Da je šteta gubiti se po tuđim gradovima.
- *Hvala lijepa. Ilirstvo će napredovati! Jedan drveni stihotvorac više će biti u Zagrebu!*
- *Dakako, ti ćeš valda i samomu Gaju prigovarati da piše drvene stihove? – sada ravno matematiku odgovori Vilko.*
- No pa što misliš da ja ne smijem izreći suda makar i o istom Gaju?

23

Anić, V. (1996: 1112).

24

»Ah, zatvorimo se čvrsto u sebe, mi mudri, i držimo glavu u hladnoj vodi dok nam se ne ukažu velike smrznute sjeverne zvijezde razuma!« (Ranko Marinković, *Ruke*)

25

»... Ležo je mrtav i leden; ozbiljan kao u misli, a misli teške i mutne.

Položih ruku na čelo: kao da dotakoh kostur o kom se i meso skrutne.« (Janko Polić Kamov, *Krik; Istipana hartija*)

26

»O smrti je govorio Kyriales i o tome, što misle mrtvaci po grobovima o vraćanju na ovaj svijet.

- Neobično topla i neobično intenzivna mora da je pomisao među onim trulim daskama i kravatama i papirnatim jasticima na to: kako bi bilo vratiti se i početi iznova? Ta misao javlja se u pokojnim gnjilim glavama kao mjehur pijanog snoviđenja, ona se kotrlja nad grobovima kao prozirna staklena kugla, a u toj kugli u zelenkastom sjaju puši se ono tajanstveno, toplo, intenzivno nešto, ono što se srče slatko kao vrući punč i osjeća se kao topla postelja i ugodno je kao okupano tijelo, jedina mjera svega života: životna kap eliksira, što tako toplo kola našim žilama.« (Miroslav Krleža, *Povratak Filipa Latinovicza*)

27

»Kada dvije metafore uspješno udovolje dvjema svrhama, tada će preklapanje u svrsi koincidirati s preklapanjem metafora. Takva preklapanja (...) mogu se karakterizirati putem zajedničkih metaforičkih ekstenzija i krozmetaforičkih korespondencija koje se putem njih uspostavljaju.« (Lakoff – Johnson, 1980: 97). Više o metaforičkoj koherenciji, vidi u poglavlju »Complex Coherence across Metaphors« (97–105).

ljivost ishoduje iz osnovice memorijskih resursa jezičnoga medija. Što viši stupanj apstrakcije, to niža relevantnost konvencionalnih definicija riječi i pojmova, a viša zavisnost iskazana značenja o predmedijacijskoj snazi jeziku inherentna memorijskoga fundusa.

6. Remedijacija, hipermedijacija, intermedijacija

Kretanje prema uvijek sve višim stupnjevima apstrakcije generirano je umnažanjem medijacijskih prizmi, odnosno raslojavanjem jezičnoga koda po konceptualnoj, akustičkoj i vizualnoj osnovici medija koji udomljujuje sam jezični kod. Otrgavanjem jezične prozodije i vrednota govorenoga jezika, odnosno konvencionalnih oblika vizualna predočivanja jezika, od njihove relativne arbitrarnosti i od standardiziranih shema koje prate njihovu automatiziranu uporabu, osamostaljuju se planovi akustičnosti i vizualnosti prerastajući u zasebna poprišta kodiranja. Uvođenje strožih organizacijskih načela u zvukovnu fakturu jezika dovodi do uspostave eufonijskih uzoraka koji i sami po sebi mogu postati medijatorima značenja, kao što i kodiranje vizualnoga plana može posredovati kompozicijske, perspektivističke i druge elemente likovnosti koji dodatno opterećuju jezični kod. U takvim slučajevima moguće je govoriti ne samo o medijacijskom djelovanju jezika već i o pojavi remedijacije kao o posljedici umnažanja prizmi kroz koje premošćujemo konvencionalne, definicijski zacrtane granice značenja ne bismo li dosegli i aktualizirali neizravne značenjske potencijale jezičnoga medija. Razumijevanje višestruko posredovanih značenja počiva na jezičnoj kompetenciji govornika, no podjednako tako i na njihovoj sposobnosti detektiranja i razumijevanja drugih (primjerice poetičkih) kodova koji reorganiziraju materijalne aspekte jezika u sprezi sa sukladnim materijalnim aspektima same stvarnosti kao kulturno determinirana značenjskoga konteksta. Remedijacija²⁸ može proizići iz prekodiranja osnovnoga jezičnoga koda unutar sama medija, no ona je i efekt neprestana združivanja odnosno slijevanja jezika i drugih nejezičnih medija, pri čemu zaprima odlike hipermedijacije ili intermedijacije. Rukovođena težnjom za prizivom neposrednosti u medijski posredovanu svijetu, remedijacija se – bilo kao posljedica medijskoga združivanja (odnosno hipermedijacije) ili kao posljedica medijskoga stapanja (odnosno intermedijacije) – začinje u jeziku kao konceptualnom, akustičkom i vizualnom mediju koji se podvrgava obradi na različitim svojim planovima. Neposrednost ili *imedijacija* krajnji je cilj takva preustrojavanja jezičnoga koda, a taj pak učinak vodi i dokidanju recipijentove svijesti o prisutnosti medija u samu činu njegova multipliciranja.

Zaliha značenja pohranjena u zvukovnoj fakturi govora, odnosno u vizualnoj fakturi pisma, razvidna je već i iz stilističke i logičke funkcije intonacije i uopće vrednota govorena jezika, kao i iz značenjske obilježenosti standardiziranih oblika vizualizacije različitih tipova jezičnih iskaza. Jezik po svim tim osnovama može postati poprištem mogućeg združivanja jezičnoga koda s drugim kodovima, s glazbenim i s likovnim, čime se jezična značenja dovode u intermedijalni kontekst unutar kojega podliježu raznolikim preobrazbama. Ti resursi čine jezik izrazito podatnim medijem umjetničkog oblikovanja, no oni su zamjetni već i u metaforici svakodnevnoga govora, kao i u svakodnevnu posezanju za eufonijskim i vizualnim predlošcima kao sredstvima emfaze primjerenim situacijskim svrhama govorena ili pisana iskaza.²⁹ Književnost, dakako, ne teži samo pojačavanju već i očuđivanju značenjskih učinaka u jezičnome kodu, pa i inovativnoj eksploataciji svih navedenih planova – metaforičkog, akustičkog (uporaba rime, metra, osobitih oblika strofe i sl.) i vizualnog (osobito zamjetno u vizualnoj poeziji). Iako su tek novi mediji oprisutli

fenomene poput hiperteksta kao izravna proizvoda hipermedijacije i prizvali zoru sam pojam intermedijalnosti kroz proizvode koje karakteriziramo pojmom intermedije, suvremena praktična i teorijska aktualizacija fenomena remedijacije ima svoje davne, a – imajući u vidu primjere poput slikovnoga pisma pradavnih kultura ili likovne komunikacijske kodove pračovjeka sačuvane kao pečinske crteže – moglo bi se čak reći čak i arhaične korijene. U hipermedijacijske se književne oblike stoga punopravno mogu ubrojiti srednjovjekovni iluminirani rukopisi koji združuju jezični medij s onim vizualnim, kao i različiti pučki napjevi – ekloge, kantilene, tužaljke, naricaljke, kao oblici združivanja zvukovno i tekstualno posredovanih značenja. Digitalni su mediji nastavljači tradicija koje razotkrivaju vezu prelijepih iluminacija *Rovinjskog iluminiranog kodeksa iz XIV.-XV. stoljeća*, koje opisuju filozofsko-teološke i moralne poruke,³⁰ i izvrnute vizure ponuđene video-igrom *Myst*³¹ koja proponira sam pojam knjige kao intermedijalizirani arhetip koji korisnika uvlači u svijet ekrana i u vizualno-logičku igru njezina rekonstruiranja kao »prvobitnog« predmeta posredstvom šifriranih poruka zametnutih u vizualnome prostoru otočnoga svijeta i epoha koje se u njemu smjenjuju. U oba slučaja sam medij – jezik – do samoponištenja je hipermedijacijski, odnosno intermedijacijski potenciran virtualnom stvarnošću koju doziva, razlažući se u kodove koje razvija po različitim osnovama svoje materijalnosti, koje tijekom ukupnoga zbivanja međusobno prepliće, stapa, asimilira.

Bez obzira na temeljni kod, glazbeni, likovni ili jezični, u kojemu se proces remedijacije začinje, širenje materijalne osnovice i usložnjavanje komunikacijskoga koda otvara uvid u slojevit narav višestruko kodirane poruke čija virtualna koherencija počiva na interagiraju njezinih slojeva, na značenjskim prijenosima koji tvore njezinu tropičnu strukturu. Ideja tropa stoga nije samo jezična, no ona je s jezikom nužno povezana utoliko što se značenje, polučeno iz multiplicirane kodne osnovice nadaje jeziku kao interpretativni konstrukt u procesu recepcije, ako jest i ako nije inicijalno posredovano jezičnim materijalom. Tekstualnost višestruko posredovane poruke može se motriti kao efekt u njemu sadržana teksta u užem smislu riječi, no ona je prije svega produkt

28

Pojam 'remedijacije' i izvedenih pojmova (hipermedijacija, intermedijacija) rabimo u duhu studije Jaya Davida Boltera i Richarda Grusina: *Remediation* (Bolter-Grusin, 2000). Kognitivistička vizura navodi nas na to da taj terminološki aparat, u spomenutoj knjizi primijenjen primarno na nove (digitalne) medije, primijenimo šire i da ga dopunimo pojmom 'predmedijacije'.

29

Primjerice, djeca posežu za melodijskom fakturom rugalice kada se žele kome narugati, budući da takva zvukovna faktura već i sama po sebi prenosi i, dakako, pojačava intendirano značenje poruge. S istom se svrhom isticanja koriste i različita likovna sredstva u pisano iskazu, npr. boje pri vođenju bilješki, gdje najčešće crveni dio teksta upozorava na važnija značenjska uporišta.

30

Rovinjski iluminirani kodeks iz XIV.-XV. stoljeća bogato je opremljeno rukopisno djelo i izvanredan primjer srednjovjekovne hiperme-

dijacije. Uz više tekstova iz starokršćanske i srednjovjekovne povijesti, kodeks sadrži i iluminacije s nizom inicijala kreiranih u maniri velikih majstora kaligrafije i minijature, a popraćen je i vjerojatno najstarijim sačuvanim prikazom grada Rovinja, te uvodnom stranicom s portretom svete Eufemije koju rese florealni i animalni motivi.

31

Myst, klasik u žanru video-igre, grafička je avantura na CD-ROM-u (1993) koju autorski potpisuju braća Robyn i Rand Miller. Igraču je doznačena uloga Stranca (»Stranger«) koji postaje nalaznikom neobične knjige koja nosi naslov »Myst«. Stranac se zatiče na otoku *Myst* i tamo otkriva knjižnicu, knjige, zamke, kao i mistične likove – Sirusa i Achenara, sinove Atrusa, zarobljenike bibliofilskih zamki. Knjige Stranca odvođe u različita doba (»Ages«) u kojima su zametnute njihove stranice. Rješavajući zagonetke i tako postupno popunjavajući manjkajuće dijelove knjiga, Stranac se bliži nekom od mogućih izlaza iz priče.

sinergije teksta i ne-teksta, odnosno tekstualizacije kao mentalnoga procesa tijekom kojega se značenja polučena iz medijski raslojenih predložaka virtualno integriraju u jedinstvenost konceptualne domene koju proizvode, a koja svoje reprezentacijske korelate nalazi u jeziku mišljenja težeći za interpretativno-jezičnim osloncem. Utoliko je tekstualna analiza relevantna za poimanje tropa bilo kao tekstualno posredovane ili pak posredno tekstualizirane tvorevine uma koja se iznjudruje iz multiplicirane materijalne osnovice kao njezin virtualni nad-tekst. Tekstualiziran predložak stoga poimamo kao virtualni tekst, kao konceptualni trop čije mikrostrukturne sastavnice pripadaju jeziku kao i ne-jeziku i tiču se ponajviše tropičnih suodnosa između materijalne i konceptualne domene. Dok i nadalje u takvu tekstu možemo razabirati mikrostrukture stila (gradacije, paralelizme, hijazme, onomatopeje, aliteracije, ritmove...) iz dinamike suodnosa među njihovim materijalnim osnovicama, njihove relacije pronalaze svoju funkciju, pa tako i smisao na virtualnoj razini na kojoj se pretapaju formirajući metaforičku strukturu izvedena svijeta koji svoju zornost duguje višestruku apstrahiranju i konceptualnoj integraciji. Jedinstvenost tekstualnih, slikovnih i zvučnih poruka koje odašiljemo i koje zaprimamo (dovoljno je prisjetiti se reklamnih kodova, elektroničke pošte i poruka u SMS i MMS sustavu mobilne telefonije) svakodnevna je pojava u tehnologiziranu svijetu koji se i sam sve više uređuje kao medijski posredovani trop, nudeći nam se u vidu stvarnosti koju živimo u mnogim njenim posredovanim, multimedijalnim vidovima.

U posredovanim prostorima poput trgovačkih centara, multiplex kinematografa, konferencijskih sala opremljenih video-linkovima i digitalnim pomagala, multimedijalnih muzeja, ulica dopunjenih video i zvučnim porukama i multimedijalnim *hepeninzima*, pa čak i u našim sve više multimedijaliziranim domovima, mediji se pretapaju sa samom stvarnošću u virtualno jedinstvo objekta i sredstva koje u sebe uvlači i same subjekte. Ono što se moglo na začudnim počecima digitalne revolucije činiti kao eksplozija medija u tehnologiziranu svijetu, sada se već iščitava kao medijalna konvergencija koja u sebe uvlači i svijet i čovjeka. Izbavljajući se od zalijepljenosti medijaliziranom zbiljom, od automatizirana podlijeganja virtualiziranoj stvarnosti, čovjek svoju težnju za spoznajnim osamostaljenjem uvijek iznova ostvaruje distancirajući se od objekata spoznaje postupcima preoblikovanja samoga medija, vraćajući mediju njegovu osnovnu, posredničku funkciju. Taj kontinuiran remedijacijski napor rezultira uspostavom uvijek novih označiteljskih mehanizama, a proizlazi iz ljudske potrebe za spoznajnim odmakom, za održanjem subjekatske spoznajne pozicije.

7. Prema etičkoj dimenziji spoznavanja

Ideja svijeta kao harmoničnog jedinstva koje posreduju virtualni produkti visokotehnologizirane multimedijalne stvarnosti utopistički je konstrukt arhetipski povezan s idiličnom idejom rajske prvobitnosti kao izdankom izvorno ljudske, otjelovljene imaginacije, i kao takva evolucijski je koherentna sa svim drugim utopijskim vizijama³² koje su se, sukladno prirodi dostupnih medija, javljale u svim vremenima i u svim epohama. Paradoksalna istina koja se sručuje u lice svih utopija sastoji se u činjenici da upravo sama ideja jedinstva kao svekolike harmonije čovjeka i prirode podriva čovjekovu poziciju u svijetu koju je izgradio primjenjujući mjerila vlastite različitosti. Čovjek spoznajno funkcionira upravo u sustavu sačinjenu od razlika unutar kojega

on ponajprije doznačuje sam sebi distinktivne kvalitete koje ga kvalificiraju da se spram svega drugog, s obzirom na odnos drugoga spram sebe i sebe spram drugoga, validacijski odnosi. S platforme vlastite umne različitosti mi ne branimo samo svoje temeljno pravo na goli opstanak, već i svoje pravo na to da svijetom upravljamo, da ga podčinjavamo svojoj volji i ciljevima, da ga reorganiziramo po ključu vrijednosti koje stvaramo i da te vrijednosti provodimo u najširem mogućem okruženju.

Ljudsko je djelovanje u svojoj osnovici kolonizatorsko i ono po prirodi prava svih drugih i drukčijih, kao i svega drugog i drukčijeg, nailazi na otpore. Ti otpori se javljaju unutar već izgrađena ljudskoga svijeta, kao glasovi ljudskih grupacija i jedinki podčinjenih ili žrtvovanih idejama proklamiranih »viših« ljudskih ciljeva, no podjednako tako i iz sfera prirode – njezine flore, faune, atmosferskih prilika, vodostaja, tla – posredno zahvaćenih kolonizatorskim ljudskim djelovanjem. To su glasovi razlika koji aktiviraju našu socijalnu i ekološku svijest i savjest, koji uvijek iznova podrivaju zauzete pozicije moći i navode na preispisivanje same ideje svijeta kao ljudski uspostavljana, socijalno objektivirana, no u svojoj osnovici neminovno subjektivna, relativna konstrukta. Generatori djelatne tjeskobe, ti glasovi otpora prerastaju u čimbenike imanentno ljudske dimenzije spoznavanja: one etičke. Interiorizirajući u sustav vlastita promišljanja te infiltrate drugosti, čimbenike virtualnog pod-

32

Služimo se ovdje pojmom 'utopije' kao zajedničkom oznakom sviju posredovanih i u sebe zatvorenih svjetova, bilo da je riječ o posredovanim prostorima koji tvore medijaliziranu zbilju (poput shopping centara i multipleks kinematografa), o literarnim konstruktima ili o sustavima vjerovanja povezanim s konkretnim društvenim praksama posredstvom kojih zadobivaju dimenziju zbiljnosti (različiti oblici fanatizma, dogme, sektaštva, idolopoklonstva i sl). Zajednička je odlika tih mnogolikih pojava poistovjećivanje subjekata s mrežom značenja koja determiniraju narav utopije. Uz čvrsta mjerila pripadnosti takvome svijetu koja se unutar njega uspostavljaju, izvanjske pojave podliježu diskriminaciji. Vrijednosna mjera utopije sadržana je u njoj samoj: ona je oznaka subjekta podjednako kao i objekta, pri čemu su obje instance determinirane utopijskim djelovanjem medija i etikom koja iz takva djelovanja proizlazi (bilo da je riječ o religijskom, političkom, potrošačkom ili kakvom drugom sustavu vrijednosti). – Utopije se, međutim, mogu tumačiti i s drugih aspekata, primjerice kao mitologizirane forme povišena semantičkog tonusa koje se unutar šireg kulturnog prostora organiziraju kao kulture po sebi. I u tom ključu, utopija se iščitava kao fenomen poistovjećivanja koji koncept razlike, odnosno anomalnosti kontanimira arhetipskom predodžbom »smrtne prijetnje« (usp. Peterson, 1999: 307–469). Ideja drugosti kao smrtne prijetnje arhetipski je motiv što ga Jordan Peterson povezuje s razvojem samosvijesti, odnosno s dvama temeljnim modelima ponašanja popraćenim odgovorajućim reprezentacijskim sustavima. Riječ je, kao u mitovima o Ozirisu i Setu iz egipatske

kozmiologije, o »hostilnoj braći«, o junaku i protivniku, gdje prvi svemu nepoznatome prilazi s vjerom u dobro, a drugi predstavlja zlo i zazire od nepoznatog. Kultura se zasniva na pokušaju enkapsulacije ideje dobrog, no taj je pokušaj neodvojiv od uspostavljanja granice spram zla; ona je produkt istovremena djelovanja homogenizirajućih i diskriminirajućih silnica. »Kultura, Veliki otac, štiti nas od strahova spram nepoznatog; definira oko nas posvećen prostor u koji ne može zadrijeti ništa nepodnošljivo nam strano. (...) ... 'prirodni' svijet je beskrajno kreativan i podjednako destruktivan; nerazmrsvio umrežen socijalni prostor istovremeno je tiranski i protektivan.« (Peterson, 1999: 309) – Uz tumačenja pojma utopije kao posredovana vrijednosno označena svijeta, odnosno kao mitema koji reartikulira sam pojam kulture, čini se primjerenim uputiti i na širi, obuhvatniji pojam *simulakruma* – na simulaciju stvarnosti koja se od same stvarnosti odvaja, koja je reproducira dokidajući je, uspostavljavajući sebe kao označitelja koji reproducira neke od odlika svojeg zagubljenog referenta, kao da su njegove. U svojoj istovremenoj sličnosti stvarnome i u svojoj nestvarnosti, podjednako kao i u svojoj medijaliziranoj različitosti, simulakrum zamućuje razliku između stvarnog i nestvarnog, lažnog i istinitog, virtualnog i materijalnog. »Simulacija (za razliku od reprezentacije) izrasta iz utopije principa ekvivalencije, iz radikalne negacije znaka kao vrijednosti, iz znaka kao obrata i kao smrtne presude samoj referenciji« (Baudrillard, 2006: 6) ... kao... »strategija realnog, neorealnog, neorealnog i hiperrealnog koje posvud dupliraju strategiju odvratanja.« (Baudrillard, 2006: 7)

vajanja subjekta na biće uma – ‘subjekta-kao-subjekta’ (izvorna perspektiva) i na biće duha – ‘subjekta-kao-objekta’ (izvedena perspektiva), običavamo na njih referirati kao na glasove svoje savjesti. Savjest se tako, u danom trenutku spoznajnoga razvoja, pridružuje svijesti kao njezin najviši aktualni doseg, označujući točku njezina preobraćanja iz interesno determinirane zone ‘subjekta-kao-subjekta’ u empatijsku svijest ‘subjekta-kao-objekta’ koja je kadra dokučiti pozicije drugog i drukčijeg i preobratiti ih u svoje vlastite. Iz točke se tog preobrata čovjekovi spoznajni vidokruzi šire ponad šturih primarnih kolonizatorskih interesa, otvarajući pristup raznolikim eksternim fokalizacionim pozicijama i iz njih izvedenim uvidima koji spoznajne dosege obogaćuju ključnim autokorektivnim momentima.

Na virtualnome vrhu svojega svjesnog bivstvovanja, čovjek traga za oblicima moralnog jedinstva sebe i svijeta simultanim trasama morala i spoznaje. Taj put, kao uostalom i svi ljudski putovi, determiniran je subjektivnošću ljudskih motrišta, pa njegova usmjerenost općemu napretku neminovno vodi kroz zablude i utopije. Utopije su virtualna mjesta, mentalno konstruirani harmonični prostori, stanice na putu spoznajnoga napretka koje pružaju pričin mogućeg izbavljenja iz konfliktnoga procjepa tijela i svijeta koji označuje ljudsko bivstvovanje. To su u sebe zatvoreni, insularni svjetovi, snovite projekcije iz kojih je prognana ideja zla – razlike koju u sustavu takva svijeta reprezentira sve što remeti sklad između subjekta svjesnog djelovanja i objekata spoznaje na crti njihova imaginarnog jedinstva. Ako u takvim svjetovima i postoji razlika, ona se tumači u pozitivnome ključu, kao element sklada koji takva cjelina u sebe doziva i unutar sebe asimilira, poništavajući granicu njegove zasebnosti. U romanu *Utopija* Thomasa Morea (1516.), prihvaćenu razliku u idealnoj državi predstavljaju različite vjerske prakse, međutim ne i ateizam; njezini stanovnici u uređenoj artikulaciji svojih radnih dana obavljaju poslove za opću dobrobit, no najteže poslove ne obavljaju građani, već robovi – prijestupnici i stranci; ideja jednakosti artikulira se kroz ideju autoriteta kao arbitra demokratske pravde, doživotnog vladara izabranog iz redova najobrazovanijih građana, i Boga. Zemlja bez novca, bez privatnoga vlasništva i bez rata, koncipirana po načelima biblijskog komunalizma, neslučajno je otok izoliran od svijeta koji svoju zasebnost brani i vlastitom šifrom – »utopijskom abecedom« kao sredstvom njegove značenjske enkapsulacije. Taj simbolički kod ujedno je i sredstvo remedijacije toga svijeta u smislu intencije njegova izdvajanja od svih drugih svjetova: on pohranjuje smisao svih značenjskih sastavnica Moreova koncepta u zaseban medij koji prerasta u prostor njihova tropičnog objedinjenja. Kodiran posredstvom koda samoga djela, taj zapis u zapisu artifičijelno je stanište utopijskih vrijednosti koje čine njegove značenjske odrednice.

U semantički gustoj tropičnoj strukturi, združene sastavnice medija, svijeta, i s medijem i svijetom slivenih subjekata prikrivaju svoju artifičijelnu narav, iako višestoljetni odmak od idejne fakture Moreove utopije suvremenu čitatelju priskrblijuje poziciju vanjskoga promatrača iz koje se razabiru sastavnice toga tropa. Spram suvremena senzibiliteta zato je asertivnija, i naizgled »prirodnija«, artifičijelnost ideološki i duhovno radikalno različite, no podjednako otočne i podjednako tropične romaneskne utopije *Otok* Aldousa Huxleya, nastale četiri i po stoljeća nakon Moreove. Za razliku od Moreove razvidne satire nad stanjem Europe njegova vremena, Huxleyeva utopija predstavlja već u startu remedijacijsko opkoračenje implicitno kritizirane zapadne stvarnosti dvadesetoga vijeka. On svoj posljednji roman, naime, balansira spram stanja vlastite epohe, no on ga istovremeno suprotstavlja i vlastitoj, prethodno objavljenoj antiutopiji: ciničnoj viziji dehumanizirane sreće u hedonističko-

me svijetu visoko tehnologizirane i vrijednosno osakaćene budućnosti u kojoj s obitelji odumiru i sve djelatnosti duha – umjetnost, filozofija, religija. Za razliku od duhovno opustošena Londona 26. stoljeća opisana u *Vrlom novom svijetu*, otok-država Pala predstavlja prostor (ili ne-prostor, dosljedno izvornome značenju same riječi ‘utopija’) u kojem Huxley konstruirao svijet iz sastavnica vrijednosnih tekovina Istoka i Zapada. Duhovna se klima Pale vezuje uz imena škotskog liječnika doktora Andrewa koji je od kalvinizma evoluirao do ateizma i uz budističkoga Rađu kojemu je Škotlandanin spasio život primjenom neortodoksnih tehnika zapadne medicine i hipnoze. Tema se hipnoze provlači ovim utopijskim prostorom: hipnoza zamjenjuje anesteziju pri kirurškim zahvatima, sredstvo je bezbolnog porođaja i uopće obrane od fizičke boli. Ljude se na otoku uz to podučava i ezoteričkim praksama ljubavne joge, pri čemu je seksualnost definirana kao auto-transcendencija bića udružena s partnerom, a ne kao sredstvo neposrednog tjelesnog zadovoljenja. To se u neku ruku tiče sviju tjelesnih senzacija koje predstavljaju sredstvo empatije radije negoli puke osjetilne samoidentifikacije tjelesnih jedinki. Na otoku se promoviraju svi oblici nesebičnog zajedništva što se reflektira i na koncept obitelji koji organski obuhvaća čitavu zajednicu organiziranu u klub uzajamnog posvojenja: paleška su djeca u svakom trenutku slobodna napustiti svoje biološke roditelje i tada bivaju prigrljena od strane nekog od svojih adoptivnih roditelja kako bi nadišla teškoće sazrijevanja i iskoristila beneficije različitih roditeljskih stilova, lišena neurotskih stega zatvorenih obiteljskih ćelija. Koncept anti-izolacije unutar toga izolirana svijeta tiče se i odnosa spram okoliša koji je sastavnica najranije edukacije zasnovane na ekološki fundiranoj ideji morala koja postupno evoluirala prema višoj moralnosti povezanoj sa sveukupnošću pojava kao intrinzičkoj odlici duha, a ne kao sustavu izvanjskih vrijednosti nametnutih s pozicija autoriteta. Pala je decentralizirana, a po ekonomskome ustroju počiva na poljoprivrednim, industrijskim i financijskim kooperativama, a po političkome – ni kapitalistička ni državno-socijalistička. To je svijet koji prepoznajemo kao drukčiji i bolji od rastrgana svijeta u kojem stvarno živimo, no unatoč tome (ili upravo zato) kao svijet vrijednosno nam blizak – pacifistički, nematerijalistički, senzibiliziran na ideju drugosti, ekološki osviješten. Za razliku od Moreove utopije koja svoju onovremenu naprednost teže može pravdati pred savješću suvremenog, antiksenofobno i antieksploatorski nastrojenog čitatelja, taj svijet je omamljujuće privlačan, i poziva na ukoračenje. Verbalno dočaran – sučeljen alternativnoj viziji moralno dezintegrirane budućnosti oprizorene *Vrlim novim svijetom* i stvarnim strepnjama pred nepoznatim ishodima tehnološkog napretka – on nam se čini drukčijim, no ipak bliskim našem svijetu, naliježući poput melema na izranjavanu savjest suvremenog čovjeka.

No, u pogledu provedivosti Huxleyeva zamišljena sustava življenja valja reći da je *Otok* ipak – otok: u sebe zatvoren, udaljen, nedohvatan, zarobljen u vječnoj sadašnjosti vlastita vremena. Njegova se idiličnost gradi na pretpostavci njegove nedohvatnosti, a ta ga pak odlika pozicionira u opreku spram svega drugog i drukčijeg, kao i u opreku spram mijene uopće. To je semantički mikroorganizam iz literarnog laboratorija autora koji ga je smjestio u okruženje južnoazijskog mora i tako zaštitio od kontaminacije razlikom, koji je, štoviše, umetnuvši u njega lik stranca, Willa Farnabya, upozorio na ugroženost svakog idealnog svijeta od infiltrata s onu stranu njegovih granica. Otočni svijet virtualne stvarnosti – Moreov, Huxleyev, kao uostalom i digitalno posredovani, multimedijalizirani *Myst* – ne može evoluirati ponad medijski mu doznačenih granica, kao što se ne može aktualizirati ni mijenjati izvan unaprijed zadanih mu mogućnosti, mada on ipak može zaraziti stvarnost svojom spoznajnom i

idejnom dimenzijom. *Otok* je, kao i Moreova *Utopija* – trop, remedijacijski izveden iz tropa koji su mu prethodili, koji svoje semantičko postojanje istovremeno duguje knjiškoj materijalnosti svih prethodno literariziranih utopističkih svjetova, kao i materijalnosti stvarnosti koju kritički označava. No on je ujedno i etički markiran spoznajni konstrukt, proizvod svijesti koji prerasta u sredstvo revalorizacije svijeta. Utoliko, utopija se u našu spoznajnu mapu ucrtava kao zamka koja zavodi svijest na zbiljnost medija, no na crti kontinuuma umnoga napretka, iz te se zamke izbavljamo preobraćajući je uvijek iznova u medij koji svoju svrsishodnost pronalazi na uvijek traženu putu od svijesti prema savjesti.

Huxleyev svijet u svojoj omamljujućoj usklađenosti ne reprezentira svijet kakav on jest, već kakav nije. On se svojim općim značenjem ne razlikuje samo od stvarnosti, već u neku ruku i od drugih fikcionalnih svjetova koji svoju nestvarnost polučuju iz premisa isključivo fikcionalne naravi. Premise *Otoka*, kao i svih utopija, nisu međutim samo fikcionalne; one su i programske. Utopija svoje značenje tvori u fikcionalnoj, ali i u (uvjetno rečeno) pedagoškoj domeni, podastirući se čitanju kao reprezentacija nečeg što se u domeni fikcionalnosti može pričinjati mogućim, uobličujući se istovremeno i u nefikcionalni koncept udovoljavanja stvarnim ljudskim potrebama. Zaokupljena idejom provedivosti vlastitih fikcionalnih premisa, ona se povlači u prostor medija u kojem klonira (u baudrillardovskom smislu riječi)³³ i istovremeno reorganizira elemente stvarnosti, dozivajući ideju vlastita *funkcioniranja* u uspostavljenom ne-prostoru – bio to otok, označen kao ne-prostor svojom nedohvatnošću, ili kakav drukčiji posredovani, no podjednako insularan prostor zbilje. Utopija označuje potragu za izbavljenjem iz manjkave realnosti, i ona svoj svijet nudi kao prototip boljeg, nemanjkavog svijeta. Ona jest fikcija, ali takva fikcija koja se osnažuje (ili se, u manje sugestivnim konceptualizacijama, oslabljuje) idejom realno mogućeg. Simulacija prije negoli reprezentacija, utopijski svijet svoju zamisao o predlošku otkida od sadašnjosti i premješta u budućnost, iako sam taj svijet uopće ne pripada vremenu, već mediju. U svojoj projiciranoj sumjerljivosti spram budućeg, on se prezentira kao netransparentna metafora koja izmiče dekonstrukciji u aktualitetu vremena u kojemu nastaje, no koja pod empirijskom lupom nailazećeg vremena gubi na svojoj metaforičkoj kompaktnosti, kao što je to slučaj s Moreovom *Utopijom* koja se iz perspektive recipijenta dvadesetprvoga vijeka razgovijetno prepoznaje kao artifičijelan konstrukt. Iako fikcionalna, utopija u svjetlu budućih čitanja razotkriva i svoju antifikcionalnu narav što je, međutim, (pod uvjetom da prihvaćamo kvantifikacijsku frazu stupnjevanja nestvarnoga) ne čini stvarnijom nego manje stvarnom.

No ne valja simulacije, pa tako ni utopije, poistovjećivati sa zabludama, osim sa stanovišta zablude kao konstitutivnoga faktora spoznajnoga procesa koji može označiti i čitavu fazu spoznajne evolucije. Utopijski su svjetovi remedijacijski materijalizirani izdanci mentalnih operacija koji se tiču reprezentiranja drugosti, odnosno procesa mentalnoga simuliranja koji u uvjetima socijalne svakodnevice subjektu pribavlja predodžbe o drugima koje se tipično manifestiraju u zamišljenim kontekstima u kojima eksternu vizuru interioriziramo posredstvom »mjesta«, odnosno uloge koje u takvu scenariju doznajemo sebi. Simulaciju oživotvoruje mašta, no njezinu osnovicu čini kolektivno ljudsko iskustvo u smislu postojanja opće dostupnih činjenica i općih motivacijskih i emotivnih faktora ljudskoga djelovanja, što već i samo po sebi omogućuje anticipiranje mogućeg vlastitog ili tuđeg ponašanja u danim uvjetima, kao i projekciju značenja iz polazišne pozicije subjekta aktualiteta u

ciljanu poziciju njegove desubjektivirane drugosti. No sam logički prijenos kao striktno racionalni izvod koji omogućuje anticipaciju i projekciju ne podrazumijeva i stupanj interiorizacije drugosti popraćen autentičnim empatijskim momentima. Empirijska i klinička istraživanja upućuju na postojanje više, ili barem drukčije dimenzije svijesti, odnosno funkcioniranja njezinih kontrolnih mehanizama popraćenih oblicima spoznaje i moralnog ponašanja ponad okvira logičkoga povezivanja. Svojom zaokupljenošću upravo takvim, empatijski zasnovanim aspektima simuliranja koji nadilaze obrasce generalnoga znanja o svijetu i o drugima, teorija se simulacije odjeljuje od tzv. teorije »teorije«³⁴ koja sposobnosti simuliranja pozicionira u (ili limitira na) teorijsku domenu uma, tj. na sustav generalizacija i propozicionalnih stavova, posebice uvjerenja i potreba, kao poprišta anticipacijskih i projekcijskih uvida. Sve više je konkluzivnih elemenata koji upućuju na to da ljudski mozak posjeduje resurse koji omogućuju funkcioniranje dvostrukoga sistema koji može reagirati na endogene kao i na egzogene poticaje, pri čemu se prvi ve-

33

Baudrillardovim riječima: »(...) zamišljena moć i bogatstvo duplikata – onog kroz koji se istovremeno razabire otuđenost i intimnost subjekta spram sebe sama (heimlich/unheimlich) – počiva na njegovoj nematerijalnosti, na činjenici da on jest i ostaje duh. Svatko može sanjati, i mora da je uvijek sanjao savršenu duplikaciju ili multiplikaciju svojega bića, no takve kopije imaju samo snagu snova, a uništava ih pokušaj nasilnog uvođenja u zonu realnog.« (Baudrillard, 2006: 95)

34

Teorija »teorije« empirijski pristupa pitanju kognitivnih sposobnosti dohvaćanja sustava generalizacija kao teorijskoga okvira na temelju kojega, ustvrđuje se, donosimo sudove o uvjerenjima koja podupiru vlastito djelovanje kao i djelovanje drugih. Njezini predstavnici (usp. npr. Churchland /1981/, Fodor /1987/, Wilkes /1993/) povezuju takav sustav generalizacija s iskustvenim shemama na temelju kojih, primjerice, prosuđujemo da »ako se x boji p , onda x želi ne- p ; ako se x nada p i otkrije p , onda je x zadovoljan da p ; ako x vjeruje da p i ako x vjeruje da ako p , onda q , onda prevladavajući konfuziju, distrakciju itd. x vjeruje da q ; ako x želi da p i vjeruje da ako q , onda p , a x je u stanju proizvesti q , onda prevladavajući konfliktne želje i strategije, x proizvodi q «. (Churchland, 1981: 71) To bi značilo da u naravi zaključujemo da ako se Petar boji visina, onda on ne želi pohoditi visinske lokacije; ako se Petar nada nagradi i otkriva da će dobiti nagradu, onda je Petar zadovoljan što je nagrađen; ako Petar vjeruje u postojanje Boga i ako vjeruje da će, ako postoji Bog, sigurno stići na željeno odredište, onda on vjeruje da će sigurno stići na željeno odredište; ako Petar želi stići na vrijeme, i ako vjeruje da može stići na vrijeme ako putuje vlakom, te ako Petar može ostvariti putovanje vlakom, tada on proizvodi događaj putovanja vlakom. Sve ove generalizacije podliježu klauzuli *ceteris paribus*, odnosno mogućnos-

tima drukčijih izvoda u slučaju distrakcije, konfuzije i posebnih okolnosti koje mogu subjekta navesti na upravo suprotno zaključivanje i djelovanje od onog logičnog (strah može, primjerice, predstavljati izazov i izazvati reakciju prkosa, suprotno predviđanju). No pravi problem teorije »teorije« ne predstavljaju posebne okolnosti, već nemogućnosti da se pretpostavka o postojanju sustava generalizacija kao zdravorazumske osnove predviđanja razvojno odredi i da se tako razriješe problemi postojanja lažnih uvjerenja koje aktualizira razvojna psihologija, kao i pitanja povezivanja takva sustava s odgovarajućom razinom mapiranja značenja (nesvjesno/svjesno). – Alternativna gledišta nudi teorija mentalnog simuliranja koje se dotiče i naša diskusija, a koja se bazira na tvrdnji da psihologiju tuđeg ponašanja razotkrivamo aktiviranjem vlastitih psiholoških procesa koji tada postaju sredstvom simulacije psiholoških procesa drugih (usp. Gordon, 1986; Goldman, 1993; Heal, 1996). Ne zalazeći dublje u diskusiju o problemima koji se otvaraju suprotstavljanjem ovih dviju teorija (primjerice: kako se možemo upustiti u simulaciju, ako ne na osnovici sustava generalizacija?) i ne pretendirajući na razrješavanje pitanja koja ostaju u domeni razvojne psihologije, ne držimo u načelu ove dvije teorije u svim svojim aspektima međusobno isključnim. U skladu s ranije iznesenim uvidima polučnim iz studija Antonia Damasia (Damasio, 1999), skloni smo načelno uvažati aspekte obaju sustava promišljanja, držeći naime sustav generalizacija na koji se poziva teorije »teorije« relevantnim osloncem za izvođenje vjerovanja sukladnim izvodima iz bazi znanja (radne memorije svijesti) u protoku informacija između temeljne i proširene svijesti, pozicionirajući pak izvorišta empatijski relevantnih simulacijskih sposobnosti (teorija simulacije) u prostor odnosa tjelesnog subjekta (*proto-ja*) i temeljne svijesti, koji se na višim razinama svijesti prožima i s aspektima znanja i njegove primjene.

zuju uz izravno znanje, emociju i percepciju, a drugi svoje izvorište nalaze u perceptivnom i mentalnom kontaktu s licima i tijelima drugih bića.³⁵ Egzogeni poticaji tvore sustav drugoga reda koji se međutim tijekom razvoja osamostaljuje i funkcionira nezavisno od sustava prvoga reda, pa je tako ekspresija boli na licu drugog bića kadra proizvesti u empatijskoga subjekta sličan osjet boli i nelagode, ili pak emocionalno stanje tjeskobe, kao da je riječ o izravnu iskustvu – čak i mimo uvida u realne uzroke i motivacijske faktore s kojima bi se dana facijalna ekspresija mogla povezivati. I samo se suosjećanje, kao očekivani element socijalnih praksi izveden iz prepoznavanja značenja pojedinih ekspresija, može doduše verbalno, pa i mimički hiniti. Ono se i hini u okviru mnogih socijalnih rituala povezanih s konvencijama sućutnog ponašanja, ili pak s intencijom svjesnog zavaravanja drugoga, no takve su manifestacije lišene intrizičkih tjelesnih simptoma koji prate sve oblike emocionalnih reakcija. Manifestni oblici empatijskog ponašanja izvedeni iz teorijske dimenzije uma mogu proizići iz naučenih anticipacijskih tehnika, no ako su limitirani samo na »teoriju«, oni ostaju artificijelni, kvazi-simulacijski, i ne rezultiraju empatijskim stanjem organizma. Empatija je stanje svijesti koje objedinjuje emocionalnu i spoznajnu dimenziju ljudskoga uma – i događa se u tijelu.

Tema nas empatije tako vraća našem cilju, konceptu zakrivenu umjetnim definicijskim granicama koje navode na odjeljivanje uma od tijela, zagubljenu u dihotomnosti leksičkih pozicija njegovih sastavnica: materijalnosti svega virtualnog. Čovjek, naime, živi u virtualnome svijetu značenja koja je proizveo, okružen predmetima koji pripadaju dosegu njegova poimanja materijalnih pojava. Upirući se o vlastito tijelo ne bi li taj doseg proširio i produbio, u nastojanju da svijet u svim njegovim aspektima uključi u polje vlastita smisla, on mijenja sebe i intervenira u stvarnost. Na djelu je neprestano podešavanje odnosa između tijela i svijeta kao egzistencijalno zadanih poprišta ljudskoga bivstvovanja. To su poprišta koja težimo objediniti u harmoničan prostor u kojemu se svijet nadaje tijelu, a tijelo svijetu. Učinci toga podešavanja ne tiču se međutim samo tijela ili svijeta, već se ponajviše tiču konstrukcije njihova idealnog spoja kojoj podređujemo sve naše djelovanje. Svi spoznajni ishodi takvih nastojanja virtualni su izvodi djelatnih pokušaja da izgradimo istinski ljudski univerzum, svijet željena sklada prilagođen ljudskim standardima i potrebama. Pritom, materijalni proizvodi ljudske kulture istovremeno eksten-diraju sam pojam čovjekove tjelesnosti i reorganiziraju prethodno stečenu ideju svijeta. Mi tako »osvajamo« svijet i mapiramo mu granice, reorganiziramo ga i krotimo, primjerujući ga svojim potrebama i idejama reda.

Kada bismo na tome putu zastali, upali bismo u zamku izglednoga paradoksa koji težnju za jedinstvom čovjeka i svijeta suprotstavlja činjenici da svjesno funkcioniranje dugujemo ponajprije konceptu razlike koji nam doznačuje status subjekata spram sviju objekata spoznajnoga djelovanja. Izbavljamo se, međutim, iz toga paradoksa apstrahirajući samu ideju jedinstva s njezinih primarnih, konfliktnih poprišta – tijela i svijeta. Tijelo, a potom i svijet, prirodni su mediji spoznavanja u kojima se začinje čovjekova temeljna svijest, da bi njezino širenje međutim rezultiralo premještanjem u zonu virtualnog: uspostavom virtualnoga *ja*, kao i virtualizirana objekta opremeljena definicijama koje mu pridružujemo, te artificijelnoga medija: jezika. U jeziku, ideja jedinstva – opterećena dualitetom iz kojeg je iznikla – nastavlja tragati za načinima svoga opstanka. To je potraga iz koje se rađaju djelatnosti duha i uma: znanost, filozofija, umjetnost, religija. Nijedna sfera ljudskoga mišljenja, ma koliko se usmjeravala objektivitetu ili subjektivitetu, nije – jer u konstelaciji tijela, svijeta i uma, i ne može biti – lišena fikcionalne, kao ni svoje utopističke dimenzije. No isto tako, nijedna sfera djelovanja uma ne može biti lišena ni

svoje materijalne, dapače biološke kondicioniranosti. Modusi i razine združivanja i/ili razdruživanja subjekta, objekta i medija beskrajno su raznoliki, no oni se uvijek tiču istih sastavnica – materijalnih i virtualnih – razvidnih kako u činu čovjekova umnoga djelovanja, tako i u svim efektima – virtualnim i materijalnim – toga čina.

Naše se budno življenje odvija ponajviše u zoni proširene svijesti i njome potaknutih imaginativnih iskoraka, no ono nikada ne prestaje biti povezano s temeljnom sviješću i s tijelom kojima se svijest nastavlja obraćati i s najviše razine svojega postojanja – s razine savjesti. Savjest, dapače, umnaža ideju tijela i proširuje njezin doseg na sva tjelesna bića, kao što umnaža i ideju subjekta uključujući pojam drugoga u subjektivnu domenu označenu kao *ja*. Umnoženo *ja* empatijsko je biće, istovremeno materijalan (jedinствен, tjelesni), i virtualan (umnogostručeni) subjekt. To biće je imaginativno, intelektualno i emocionalno, sklono introspekciji kojoj pristupa uvijek iznova reaktualizirajući i remedijalizirajući svoju spoznajnu genezu. Iz jezično se posredovanih – virtualnih – svjetova, a kroz materijalnu površinu metaforički uspostavljena medija, stoga razabiru i tragovi čovjekove tjelesno zasnovane spoznajne povijesti.

Virtualnost i materijalnost komunikacijskoga sredstva, pa tako i subjekta i objekta spoznaje, u svjetlu nam se svih tih uvida razotkrivaju kao nerazdruživo vezani pojmovi koji svoje jezično osamostaljenje duguju jedan drugome, odnosno svojoj međusobnoj neraskidivosti. To su opozicije koje ujedno tvore i jedinstvo, koje upravo iz tog razloga – s djelatnim učinkom na svijest koja ih proizvodi, kao i na medij koji ih posreduje – traže uvijek nove načine povezivanja, i podliježu preispisivanju. Preispisivanje, dakako, vodi novim spoznajama, nerijetko i zabludama, a neminovno i novim fikcijama i novim utopijama. To je povijesni i nikad dovršen proces, neodvojiv od procesa kontinuirane preizgradnje čovjekova identiteta, koji u svojoj nedovršenosti predstavlja uvijek otvoreno, ne samo literarno i ne samo lingvističko već podjednako i spoznajno i etičko pitanje.

Literatura

- Adolphs, R. *et al.* (2000), »A Role for Somatosensory Cortices in the Visual Recognition of Emotion as Revealed by Three-Dimensional Lesion Mapping«, *Journal of Neuroscience* 20 (7), 2683–2690.
- Albert N. Katz, Christina Cacciari, Raymond W. Gibbs, Mark Turner ur. (1998), *Figurative Language and Thought*, Oxford University Press: New York–Oxford.
- Baudrillard, J. (1983), *Simulations*, New York: Semiotext(e), pr. Paul Foss, Paul Patton i Philip Beitchman.
- Bell, D. (2001), *An Introduction to Cyberculture*, London i New York: Routledge.
- Brody, F. (2000), »The Medium Is the Memory«, u: *The Digital Dialectic*, ur. Peter Lunenfeld, MIT Press, Cambridge, MA – London, Eng.
- Churchland, P. M. (1981), »Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes«, *Journal of Philosophy* 78: 67–90.
- Cubitt, S. (1998), *Digital Aesthetics*, London: Sage.
- Currie, M. (2004), *Difference*, Routledge, London–New York.
- Damasio A. R. (2005), *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. Penguin.

- Damasio A. R. (2000), *The Feeling of What Happens*. Harcourt, San Diego–New York–London.
- Derrida, J. (1978), *Writing and Difference*. The University of Chicago Press.
- Fauconnier, G. (1994), *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. – Sweetser, E. ur. (1996), *Spaces, Worlds and Grammar*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Fauconnier, G. i Turner, M. (2002), *The Way We Think. Conceptual Blending and The Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Fauconnier, G. i Turner, M. (1994), *Conceptual Projection and Middle Spaces*. UCSD: Department of Cognitive Science Technical Report 9401.
- Fauconnier, G. i Turner, M. (1995), »Conceptual Integration and Formal Expression«, *Metaphor and Symbolic Activity*, vol. 10, br. 3, str. 183–203.
- Foucault, M. (1970), *The Order of Discourse: An Archaeology of the Human Sciences*. Tavistock, London.
- Foucault, M. (1972), *Archaeology of Knowledge*. Pantheon Books, New York.
- Foucault, M. (1994), *The Order of Things*. Vintage Books, New York.
- Fodor, J. (1987), *Psychosemantics*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Frege, G. (1995), *Osnove aritmetike i drugi spisi*, pr. Filip Grgić i Maja Hudoletnjak Grgić. KruZak, Zagreb.
- Gibbs, R. Jr. (2005), *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge University Press, New York.
- Goldman, A. (1993), »The Psychology of Folk Psychology«, *The Behavioral and Brain Sciences*, 16: 15–28.
- Gordon, R. (1986), »Folk Psychology as Simulation«, *Mind and Language* 1: 158–171.
- Hall, S. ur. (2003), *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. Sage, London–Thousand Oaks–New Delhi.
- Hampe, B. i Grady, J. E. ur. (2005), *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Hayles, K. N. (2000), »The Condition of Virtuality«, u: *The Digital Dialectic*, ur. Peter Lunenfeld. MIT Press, Cambridge, MA – London, Eng.
- Heal, J. (1996), »Simulation, theory, and content«, u: *Theories of theories of mind*, ur. Peter Carruthers & Peter K. Smith. Cambridge University Press, Cambridge, 75–89.
- Hennessy, R. *Materialist Feminism and The Politics of Discourse*. Routledge, New York–London.
- Jackendorff, R. (1999), *Cognitive Semantics*. The MIT Press, Cambridge, Mass. – London, Eng.
- Lakoff, G. – Johnson, M. (1980), *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. – Johnson, M. (1999), *Philosophy in The Flesh (The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought)*. Basic Books, New York.
- Pinker, S. (2000), *The Language Instinct*. Perennial Classics, Harper Collins, New York.
- Potter, J. i Wetherell, M. (2004), *Discourse and Social Psychology*. Sage, London.
- Turner, M. (1996), *The Literary Mind*. Oxford University Press, New York – Oxford.
- Watson, J. i Hill, A. (2000), *Dictionary of Media and Communication Studies*. London: Arnold.

Wilkes, K. (1993), »The Relationship Between Scientific and Common Sense Psychology«, u: *Folk Psychology and the Philosophy of Mind*, Christensen, S. and Turner, D. (ur.). Lawrence Erlbaum, Hillsdale NJ. 144–187.

Wilson, R.A. i Keil, F.C., ur. (1999), *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Science*. The MIT Press, Cambridge i London.

Marina Biti

**Virtuality and Materiality:
Conjunction or Dichotomy?**

**Conscience and Consciousness in View
of Subject-Object-Medium Relations**

Abstract

The direct interest of this study is to evaluate relations between material and virtual phenomena weighed against the linguistic dichotomy which suggests these terms to be mutually excluding opposites. From such a point of view, the processing of language at the levels of pre-mediation (body), mediation (language) and remediation (the restructuring of the linguistic code under the influence of other media) is being discussed. Special focus is on forms and modes of textualization of language, reflecting both the virtual and the material sides of the medium, which is shown through examples ranging from everyday use of language to the literary one. The adopted perspective is cognitive, aiming to unveil the correlation between the virtual and the material at all levels of the cognitive process.

Key Words

virtuality, materiality, dichotomy, binary opposition, mediated / metaphorical opposition, highlighting and hiding, body, medium, pre-mediation, mediation, remediation